

บทที่ 2

สภาพเศรษฐกิจและการเมืองโดยทั่วไปในล้านนา* ก่อน พ.ศ. 2417

สภาพเศรษฐกิจและการเมืองในล้านนาก่อนที่รัฐบาลสยามจะเริ่มขยายอำนาจการเมืองการปกครอง 2417 เป็นเรื่องสำคัญที่จำเป็นต้องศึกษาก่อน เพราะจะทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองที่เกิดขึ้นจากการขยายอำนาจและการเมืองการปกครองของรัฐบาลสยามและผลจากความเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจนขึ้น โดยจะแบ่งออกเป็น สภาพโดยทั่วไปทางภูมิศาสตร์ สภาพเศรษฐกิจและสังคมในล้านนา และสภาพการเมืองการปกครอง

สภาพโดยทั่วไปทางภูมิศาสตร์

สภาพทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยสำคัญในการก่อรูปลักษณะของระบบเศรษฐกิจของล้านนา ซึ่งมีผลไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มคนในระบบเศรษฐกิจแบบนั้น ๆ ด้วย

อาณาจักรล้านนาประกอบด้วยเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และเมืองเก็น (ต่อมาเมืองเก็นถูกยุบรวมกับเมืองลำปาง และที่ตั้งปัจจุบันของอาณาจักรล้านนาคือ จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน พะเยา แพร่ น่าน) อาณาเขตของล้านนาทิศเหนือและตะวันตกติดต่อกับพม่า ทิศตะวันออกติดต่อกับหัวเมืองลาวฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ทางทิศใต้ติดต่อกับมณฑลพิษณุโลกและนครสวรรค์ของราชอาณาจักรสยาม

ลักษณะภูมิประเทศของอาณาจักรล้านนานั้น โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นพื้นที่สูง เป็นเทือกเขาที่เรียงขนานในทางยาวจากเหนือลงมาได้ ระหว่างเทือกเขามีสี่ที่ราบหุบเขาเป็นที่ตั้งของแหล่งชุมชนสลับกันไป เทือกเขาที่สำคัญได้แก่ เทือกเขาหลวงพระบางกั้นระหว่างไทยกับลาว เทือกเขาผีปันน้ำ

* ผู้เขียนจะใช้คำว่าล้านนา จนถึงปี พ.ศ. 2417 หลังจากนั้นจะใช้คำว่า "ภาคเหนือ"

ที่แบ่งออกเป็น 3 ทิว คือ ทิวเขาผิบน้ำตะวันตกกั้นระหว่างเมืองเชียงใหม่กับเชียงรายและลำปาง และระหว่างลำพูนและลำปาง ทิวเขาผิบน้ำกลางกั้นระหว่างลำปาง กับพะเยา และระหว่างแพร่ กับน่าน นอกจากนี้ยังมีส่วนทิวเขาผิบน้ำตะวันออกกั้นระหว่างพะเยากับน่าน เทือกเขาสำคัญอีกสองเทือกได้แก่ เทือกเขาแดนลาว ซึ่งเป็นพรมแดนระหว่างไทยกับพม่า ส่วนเทือกเขาธงไชยนั้นกั้นระหว่างเชียงใหม่กับแม่ฮ่องสอน และเป็นเส้นพรมแดนระหว่างไทยกับพม่าด้วย¹

เทือกเขาต่าง ๆ เหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำลำธารที่สำคัญหลายสาย เช่น แม่น้ำปิง แม่น้ำวัง แม่น้ำยม แม่น้ำน่าน แม่น้ำทั้งสี่สายไหลจากเหนือลงมาทางใต้รวมกันเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อแม่น้ำทั้งสี่สายไหลผ่านที่ราบระหว่างเทือกเขา แม่น้ำได้พัดเอาโคลนตมที่มีความอุดมสมบูรณ์มาทับถมกันบริเวณสองฝั่งแม่น้ำทำให้เหมาะสมต่อการเพาะปลูก จึงเป็นแหล่งที่ตั้งของชุมชนมาช้านานแล้ว เมืองสำคัญของล้านนาที่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำทั้งสี่สายนี้ คือ เมืองเชียงใหม่ และลำพูนตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำปิง เมืองลำปางตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำวัง เมืองแพร่ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำยม และเมืองน่านตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำน่าน

นอกจากที่กล่าวมา ยังมีแม่น้ำที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขงในประเทศลาว ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ คือ แม่น้ำอิง และแม่น้ำกก แม้ว่าแม่น้ำทั้งสองสายนี้จะเป็แม่น้ำสายสั้น ๆ แต่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำอิงซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองเชียงของ และที่ราบลุ่มแม่น้ำกกของเมืองเชียงรายก็เป็นที่ราบที่กว้างขวาง และมีความอุดมสมบูรณ์ไม่น้อยทีเดียวสามารถเพาะปลูกพืชได้ผลดี²

จากลักษณะภูมิประเทศของอาณาจักรล้านนาตามที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าพื้นที่โดยส่วนใหญ่เป็นป่าเขา บริเวณที่เป็นที่ราบมีน้อยกว่าภาคกลางซึ่งเป็นที่ราบกว้างใหญ่มากกว่ามาก สามารถเพาะปลูกได้ดี อาณาจักรล้านนาไม่ใช่แหล่งเพาะปลูกที่สำคัญดังเช่นที่ราบภาคกลาง แต่ก็พอจะเพาะปลูกข้าวและพืชผลชนิดอื่น ๆ ได้เพียงพอต่อการเลี้ยงตนเอง

¹ สวาท เสนาณรงค์, ภูมิศาสตร์ประเทศไทย (พิมพ์ครั้งที่ 3 ; กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2511), หน้า 31.

² นวลศิริ วงศ์ทางสวัสดิ์, ภูมิศาสตร์กายภาพไทยภาคเหนือ (เชียงใหม่ : ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะสังคมนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2524), หน้า 12 - 16.

ความสำคัญทางเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ที่อยู่กับการมีทรัพยากรธรรมชาติ อาทิเช่น ทรัพยากรป่าไม้ และแร่ธาตุอันอุดมสมบูรณ์ ป่าไม้ที่มีค่ามากที่สุด ได้แก่ ไม้สัก รองลงมา ได้แก่ ไม้เต็ง ไม้รัง ไม้แดง ฯลฯ ป่าไม้เหล่านี้ราษฎรได้ใช้ประโยชน์ในการตัดฟันเอาไม้มาปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ส่วนบรรดาเจ้าเมืองภาคเหนือต้องมีหน้าที่จัดหาขนไม้สักส่งเป็นส่วยมายังกรุงเทพฯ เป็นประจำทุกปี สำหรับทรัพยากรแร่ธาตุนั้น ดินแดนภูมิภาคล้านนามีแร่ธาตุหลายชนิด ที่สำคัญคือ แร่เหล็ก มีมากที่สุดที่ลำปางดังที่พระยาศึกษาสมุทรญาณไวกนัย พ.ศ. 2464 ว่า "...ที่ลำปาง* ...ยังมีแร่เหล็ก แต่ก่อนราษฎรเคยดลึงเป็นเหล็กส่งเป็นส่วย...³ เหล็กดังกล่าวนี้ชาวบ้านเรียกกันโดยทั่วไปว่า "เหล็กหัว" หรือเหล็กบริสุทธิ์ และชาวบ้านราษฎรในล้านนาที่ใช้เหล็กบริสุทธิ์นี้ทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะก่อนหน้าที่จะมีการนำเอาเหล็กแท่งจากต่างประเทศเข้ามาขาย⁴ นอกจากเหล็กแล้วที่ ลำปางยังปรากฏว่ามีแร่ทองแดงด้วย แต่ทว่าในอดีตไม่มีการขุดนำเอามาใช้ประโยชน์มากนัก เพราะขาดความรู้ความสามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ และ "เป็นที่หวงห้าม...ไม่ให้ทำการแร่..."⁵ ที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่หา

* แร่เหล็กที่สำคัญของลำปางในขณะนั้นอยู่ที่เมืองลอง ซึ่งราษฎรในเขตเมืองลองจะต้องส่งส่วยเหล็กให้แก่เมืองลำปาง การส่งส่วยนี้เพิ่งจะมายกเลิกในปี พ.ศ. 2442 เมื่อมีการเก็บค่าแรงแทนเกณฑ์

³ กจช.ร.6 ศธ. 43/14, "รายงานการตรวจราชการมณฑลพายัพของพระยาศึกษาสมุทรญาณ, (พ.ศ. 2464)."

⁴ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2398 - 2475," วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2525, หน้า 38.

⁵ กจช.ร.6ค.ค 5.3/8, "รายงานการตรวจเส้นทางรถไฟสายเหนือของกรมขุนกำแพงเพชร, (13 กรกฎาคม พ.ศ.2416)."

ได้ยากในล้านนา^๖ เกลือสินเธาว์จากเมืองน่านยังเป็นสินค้าที่มีการแลกเปลี่ยนกันอย่างกว้างในบริเวณ
ภูมิภาคแถบนี้

ทางด้านคมนาคมในล้านนา ก่อนที่จะมีการพัฒนาการทางบกนั้นเต็มไปด้วยความยากลำบาก
ทั้งนี้เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นภูเขาจำนวนมากและเป็นภูเขาที่กั้นขวางระหว่างเมืองต่าง ๆ
ด้วย การคมนาคมทางน้ำก็ทำได้ไม่สะดวก เพราะนอกจากแม่น้ำส่วนใหญ่จะมีกระแสน้ำไหลเชี่ยว
และมีเกาะแก่งตามลำแม่น้ำสายต่าง ๆ อีกด้วย ดังนั้นการติดต่อโดยทางเรือกับภาคกลางจึงไม่
สามารถกระทำได้สะดวก

จากสภาพที่กล่าวมา ทำให้การคมนาคมติดต่อภายในอาณาจักรล้านนาจึงต้องใช้เวลาเดินทาง
ด้วยเท้าผ่านเทือกเขาและป่าทึบโดยใช้วัวต่างเป็นสัตว์พาหนะบรรทุกของ^๗ ส่วนบรรดาเจ้านายภาค
เหนือและลูกหลานก็มักจะใช้ช้างเป็นพาหนะในการเดินทาง การเดินทางเช่นนี้ต้องเสียเวลาอย่างมาก
ทีเดียว เช่น การเดินทางจากเชียงใหม่ไปลำปางต้องใช้เวลาเดินทางถึง 4 วัน และการเดินทางจาก
เชียงใหม่ไปพะเยาต้องใช้เวลาเดินทางประมาณ 14 วัน^๘

นอกจากจะต้องใช้เวลาอย่างมากภายในการเดินทางแล้ว การเดินทางทางบกยังมีปัญหา
ที่สำคัญ คือ มีอันตรายมาก เพราะบางช่วงของทางจะต้องเดินผ่านหุบเขาที่มีเหวลึก คาร์ล บ็อค
(Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวสวีเดน ซึ่งได้เดินทางไปสำรวจภาคเหนือในปี พ.ศ. 2424
ได้กล่าวถึงเส้นทางและการเดินทางไว้ว่า

^๖ สังฆราชปาเลอกัวซ์, เล่าเรื่องเมืองสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ
: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2506), หน้า 40.

^๗ ชูลิทธิ์ ชูชาติ, "พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าในหมู่บ้านภาคเหนือของภาคเหนือของ
ประเทศไทย," เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ณ ห้องประชุมศูนย์สารนิเทศ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 17 กุมภาพันธ์ 2527, หน้า 9.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

"...เส้นทางของเรายิ่งสูงขึ้น ภูมิประเทศก็ยิ่งสวยงามขึ้นตามยอดเงื่อมผาบางแห่งลึกลงไปข้างล่างถึง 200 ฟุต ถ้าข้างที่เราฝากชีวิตไว้กับมันก้าวพลาดเพียงก้าวเดียว เราก็จะต้องหัวปักลงในป่าไม้ซึ่งเต็มไปด้วยต้นไม้เถาวัลย์ที่ขึ้นพันกันไปมาและบนกองหินข้างล่างอย่างแน่นหนา..."

การคมนาคมติดต่อระหว่างล้านนากับภาคกลางและกรุงเทพฯ ใช้การเดินทางโดยทางเรือตามลำแม่น้ำ ปิง วัง ยมและน่านลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยา การเดินทางโดยเรือจากล้านนามายังกรุงเทพฯ หรือกรุงเทพฯ ไปยังล้านนานั้น เสียเวลาเดินทางไม่เท่ากันเสมอไป ดังเช่น ดร. ดาเนียล แมคกิลวารี (Dr. Daniel McGilvary) ซึ่งเดินทางไปเชียงใหม่ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2406 ใช้เวลาเดินทางรอนแรม 49 วันจึงถึงเชียงใหม่¹⁰ ต่อมา ดร. ซามูเอล อาร์ เฮาส์ (Dr. Samuel R. House) ได้บันทึกเอาไว้ว่า "ในเดือนธันวาคม ครอบครัววิลสันก็ได้เดินทางไปเช่นเดียวกัน ในการเดินทางกินเวลา 3 เดือนขึ้นไปตามน้ำ"¹¹ ส่วนตัวของ ดร. เฮาส์ เองนั้นมีโอกาสเดินทางจากเชียงใหม่มากรุงเทพฯ ซึ่งปรากฏว่าใช้เวลาเดินทางจากเชียงใหม่ถึงระแหง 18 วัน และจากระแหงถึงกรุงเทพฯ อีก 12 วัน รวมเวลาทั้งหมดเป็นเวลา 30 วัน¹²

⁹ คาร์ล บ็อค, สมัยพระปิยะมหาราช, แปลโดย เสฐียร พันธงผู้ และ อัมพร จุฬานนท์ (ธนบุรี : สำนักพิมพ์อลงกรณ์, 2514) , หน้า 274.

¹⁰ ดาเนียล แมคกิลวารี, เมืองไทยที่ข้าพเจ้ารู้จัก, (พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุริยบรรณ, 2525), หน้า 15.

¹¹ ยอร์จ ฮอว์ส เฟลทส์, ดร. เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล, (พิมพ์ครั้งที่ 2 ; กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุริยบรรณ, 2525), หน้า 120.

¹² คาร์ล บ็อค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 167.

สิ่งที่ทำให้การเดินทางเรือระหว่างกรุงเทพฯกับล้านนา เสียเวลาน้อยแตกต่างกันออกไปตามที่กล่าวมานั้น ปัจจัยสำคัญได้แก่ กระแสน้ำในแม่น้ำ หากเป็นฤดูน้ำหลากก็จะมีผลทำให้การเดินทางเรือไปได้ด้วยความเร็วมากกว่าในฤดูแล้ง ซึ่งในฤดูแล้งนั้นน้ำในแม่น้ำจะแห้งมาก จนถึงขนาดที่บางครั้งต้องขุดลอกทรายให้เป็นคูน้ำเล็ก ๆ ให้เรือแล่นผ่านไปได้ ดร. ดาเนี่ยล แมคกิลวารี กล่าวถึงการเดินทางไว้ว่า "...การเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเชียงใหม่ นั้น ทนทางไกลและทุรกันดารจนดูเหมือนกับเดินทางไปในนอกโลกทีเดียว..."¹³

นอกจากว่าการเดินทางจะมีปัญหาในเรื่องเกี่ยวกับกระแสน้ำแล้ว การเดินทางโดยทางเรือระหว่างล้านนากรุงเทพฯ ยังมีภัยอันตรายจากเกาะแก่งในแม่น้ำอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแม่น้ำปิง ตั้งแต่เหนือระแหงขึ้นไปถึงเมืองชอดนั้น ปรากฏว่ามีแก่งถึง 32 แก่งทีเดียว¹⁴ มีคำกล่าวขวัญถึงภัยอันตรายเกี่ยวกับเกาะแก่งในลำแม่น้ำปิงไม่น้อย บางคนเล่าถึงความน่ากลัวว่าแก่งข้างร้อง มีลักษณะของเกาะเป็นลาดชันลงสู่เบื้องล่างเป็นระยะทางยาวประมาณ 300 เมตร มีหินก้อนใหญ่ขวางทางน้ำระเกะระกะอยู่มากมาย แก่งน้ำวนเป็นวังน้ำลึก น้ำสีเขียวขุ่นมัวกระแสน้ำไหลวนเวียนปั่นป่วนโถมมา สำหรับฤดูแล้งน้ำปั่นป่วนเพียงเล็กน้อย หากเป็นฤดูน้ำ น้ำในแก่งจะหมุนปั่นป่วนอย่างแรง ความเร็วของน้ำจะดูดเอาสิ่งต่าง ๆ ที่ลอยมาหมุนวนคว้างคว้างจนลงเบื้องล่างทันที¹⁵ ส่วนแก่งอุ้มหลุ* เป็นแก่งที่อันตรายที่สุดในฤดูแล้ง เนื่องจากกระแสน้ำลาดเทลง ทางน้ำแคบ ๆ มีโขดหินโผล่ขวางทางน้ำตลอดทางเป็นระยะทางไกลประมาณ 50 เมตร แล้วกระแสน้ำจะไหลเข้าซิดฝั่งด้านซ้ายมือ ที่ตรงข้ามฝั่งมีโขดหินใหญ่ตั้งขวางรองรับเมื่อแพพุ่งลงมาตามกำลังส่งของกระแสน้ำ หัวแพจะพุ่งปะทะกับหินอย่างแรง ลูกถ่อจะต้องพุ่งถ่อปิดกั้นหินโดยเร็วแล้วค้ำยันหัวแพให้เบนหลบ¹⁶

¹³ ดาเนี่ยล แมคกิลวารี, เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

¹⁴ โปรดดูรายละเอียดใน ยุทธ เดชคำรบ, ล่องแก่งแม่น้ำปิง, (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2510).

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 389.

* อยู่ในเขตติดต่อระหว่างเชียงใหม่กับตาก.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 637.

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าเรื่องเกี่ยวกับวิธีการนำเรือผ่านแก่งในแม่น้ำปิงนั้น ความว่าขาขึ้นจากกรุงเทพฯไปเชียงใหม่ จะเอาเรือผ่านขึ้นแก่งได้ต้องไปพร้อมกันหลาย ๆ ลำ พอเรือถึงท้ายแก่งก็เอาเชือกพรวนผูกหัวเรือโยงขึ้นไปบนมกระดมคนขึ้นช่วยกันลาก พวกผู้ชำนาญประจำเรือจำเป็นที่จะต้องคอยช่วยกันเอาดอช่วยค้ำหัวและคัดท้ายให้เรือตรงช่องจนพ้นแก่ง รวมเวลาที่ใช้ในการพาเรือพ้นแก่งประมาณ 7 - 10¹⁷ วัน ส่วนชาล่องจากเชียงใหม่มากรุงเทพฯ มีวิธีนำเรือผ่านแก่ง 2 วิธี คือวิธีตกรเชียงเรือให้เข้ากับสายน้ำที่ไหลลงช่องแก่ง เรือก็จะลอยมากับสายน้ำเร็วมาก บรรดาลูกเรือจะต้องช่วยกันค้ำเรือ อีกวิธีหนึ่งเรียกว่า "ล่องคลองฮีบ" โดยชาวเรือจะเอาก้อนหินเล็ก ๆ วางเรียงกันเพื่อทอดน้ำให้ไหลเป็นทางลงมาข้างช่องแก่ง เมื่อจะเอาเรือลงช่องคลองฮีบต้องเอาเชือกผูกทำนงไปรั้งไว้บนริมตลิ่งแล้วให้คนยืนรายในน้ำประคองสองข้างค่อย ๆ หย่อนเชือกให้เรือลงใช้เวลาประมาณ 20 นาทีจึงจะพ้น¹⁸

แม่น้ำน่านก็มีความยากลำบากในการเดินเรือเช่นเดียวกับแม่น้ำปิง บางครั้งชาวเรือจำเป็นที่จะต้องขนสิ่งของและสินค้าที่บรรทุกมาขึ้นบนบกถึงสามครั้งสามจุด จุดที่มีอันตรายสามารถเล่นเรือเปล่าได้เท่านั้น¹⁹ แก่งที่อันตรายที่สุดในการล่องในแม่น้ำน่าน ได้แก่ แก่งอู่ และแก่งหลวง²⁰

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาทางคมนาคมทางบกนั้น การติดต่อระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯ เป็นไปได้ด้วยยากลำบากใช้ระยะเวลาในการเดินทางยาวนาน ลักษณะเช่นนี้เองจึงทำให้การคมนาคมติดต่อกับภูมิภาคอื่นที่สะดวกสบายกว่าดำเนินขึ้นและขยายตัวในระยะต่อมาอีกเส้นทางหนึ่งคือ เส้นทางบกระหว่างล้านนากับเมืองต่าง ๆ ในเขตรัฐไทยใหญ่ พม่า มณฑลยูนนาน ตลอดจน

¹⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, (พิมพ์ครั้งที่ 11 ; พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2505), หน้า 407.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 408 - 409.

¹⁹ BCR , NAN , 1896.

²⁰ อัตชีวประวัติ หม่อมศรีพรหมา กอดากร, มุลนิธิจิมทอมป์สัน จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ หม่อมศรีพรหมากอดากร ฌ: อยุธยา ต.จ. (กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2522), หน้า 144 - 146.

หลวงพระบางและเวียงจันทน์ การคมนาคมทางบกนี้จะต้องเดินทางผ่านป่าทึบและข้ามเทือกเขากั้น
พรมแดนล้านนากับรัฐเพื่อนบ้านโดยมีพาหนะสัตว์ต่างบรรทุกของสินค้า คือ วัวต่าง ม้าต่าง พ่อต่าง
และลาต่าง การคมนาคมทางบกระหว่างล้านนากับเมืองต่าง ๆ ในเขตรัฐไทยใหญ่นี้ ส่วนใหญ่แล้ว
พ่อค้ามักจะเป็นพ่อค้าไทยใหญ่ (เงี้ยว) พ่อค้าพม่า และพ่อค้าจีนฮ่อ

นอกจากสาเหตุการคมนาคมที่ยากลำบากระหว่างกรุงเทพฯ กับล้านนาแล้ว การที่ล้านนามี
ที่ตั้งอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ โดยมีมณฑลพิษณุโลก และนครสวรรค์กั้นขวางอยู่ตั้งที่กล่าวมาข้างต้น
ทำให้การเคลื่อนย้ายถ่ายเทผลผลิตและสินค้าระหว่างบริเวณทั้งสองเป็นไปได้ด้วยความยากลำบาก
ล้านนาจึงได้รับอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจจากกรุงเทพฯ น้อย ในทางตรงกันข้าม ล้านนามีอาณาเขต
ติดต่อกับเขาแดนพม่าและลาว จึงมีการค้าขายติดต่อกับรัฐต่าง ๆ ในเขตพม่า และลาวมาเป็นระยะ
เวลายาวนานแล้วเพราะการคมนาคมสะดวกกว่า ดังที่ปรากฏว่ามีพ่อค้าจีนฮ่อ พ่อค้าไทยใหญ่ พ่อค้าพม่า
และพ่อค้าจากหลวงพระบางเดินทางมาทางบกเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับคนในสังคมล้านนามาตั้งแต่สมัย
อยุธยา²¹ เมื่อพม่าตกเป็นส่วนหนึ่งของอังกฤษ พ่อค้าเหล่านี้ก็จะเป็นผู้นำสินค้าจากเขตแดนพม่าเข้า
มาขายในล้านนา ทั้งยังปรากฏว่าพ่อค้าไทยใหญ่และพ่อค้าจีนฮ่อต่างก็เดินทางมาซื้อเกลือที่มีอยู่ใน
ล้านนา นำกลับไปขายที่รัฐฉานและมณฑลยูนนานเป็นประจำทุกปี²²

สภาพเศรษฐกิจและสังคมล้านนาก่อนปี พ.ศ. 2417

การศึกษาถึงสภาพเศรษฐกิจและสังคมในล้านนาก่อนการขยายอำนาจการเมืองการปกครอง
ในปี พ.ศ. 2417 จะพิจารณาแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ สภาพเศรษฐกิจและสังคมโดยทั่วไป
ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมหลังจากที่อังกฤษยึดหัวเมืองมอญของพม่าในปี พ.ศ. 2417

²¹ อุษณีย์ ธงไชย, "ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยากับล้านนาไทย พ.ศ. 1839 - 2310"
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526, หน้า 147.

²² Holt S. Hallet, A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States
(London : William Blackwood and Sons, 1890), P. 104.

สภาพเศรษฐกิจและสังคมโดยทั่วไป

ลักษณะการผลิตของสังคมล้านนาจัดได้ว่าเป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง คือมีจุดมุ่งหมายในการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก มีการผลิตสิ่งของที่จำเป็นในการดำรงชีวิตหลาย ๆ ชนิด แต่ละชีวิตผลิตไม่มากนัก ในการผลิตแบบนี้ราษฎรล้านนาจะทำทั้งการเกษตรและหัตถกรรมควบคู่ไปด้วยกัน การเพาะปลูกที่สำคัญของราษฎรในล้านนาก็เช่นเดียวกับบริเวณอื่น ๆ ของสยาม ในเวลานั้นคือการปลูกข้าว บริเวณที่มีการปลูกข้าวได้แก่ ที่ราบลุ่มแม่น้ำสายต่าง ๆ การทำนาในล้านนาโดยส่วนใหญ่อาศัยน้ำฝน และมีการทำเหมืองฝายทดน้ำจากแม่น้ำเข้าสู่บริเวณไร่นาด้วย เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนามักจะผลิตขึ้นเองโดยชาวบ้านวัสดุจากท้องถิ่น ยกเว้นส่วนประกอบที่เป็นเหล็กเช่น จอบ เคียว พานไถ ซึ่งส่วนหนึ่งได้มาจากแหล่งผลิตเหล็กในลำปาง แต่ส่วนใหญ่แล้วจะได้อาจากการแลกเปลี่ยนกับแหล่งผลิตอื่น ๆ²³

นอกจากการปลูกข้าวแล้ว ราษฎรในล้านนายังปลูกพืชผลชนิดอื่น ๆ เช่น มะพร้าว หมากพลู ยาสูบ พริก และผักสวนครัวจำพวกพริกทอง บวบ แตงกวา ไม้บริเวณในครัวเรือน ส้มราช ปาเลอกัวซ์ และ คาร์ล บ็อค ได้อธิบายถึงลักษณะการทำไร่นาไว้คล้ายคลึงกันว่า ชาวไร่ชาวนาจะเลือกพื้นที่ป่าใกล้บ้าน แล้วถางต้นไม้เผา นอกจากนั้นก็ปลูกพืชผลสวนครัว และบางกลุ่มก็ทำไร่ฝ้ายและยาสูบ²⁴

ควบคู่กับการเพาะปลูกราษฎรในล้านนาเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อใช้งานและเพื่อเป็นอาหารสำหรับครอบครัว ได้แก่ วัว ควาย เป็ด ไก่ ตลอดจนช้างและม้า โดยเฉพาะวัวนั้นว่าเป็นสัตว์เลี้ยงที่สำคัญมาก สามารถใช้แรงงานไถนา และใช้บรรทุกของเป็นวัวต่าง ในการเดินทางไกลอีกด้วย ทั้งนี้เพราะวัวเป็นสัตว์ที่มีความทนทานต่อการเดินทางไกลและลำบากทุกรันดารได้ดี²⁵

²³ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านภาคเหนือ," หน้า 36 - 39.

²⁴ ส้มราช ปาเลอกัวซ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 34 และคาร์ล บ็อค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 296.

²⁵ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "พ่อค้าวัวต่าง....," หน้า 9.

ส่วนหัตถกรรมในครัวเรือนนั้นปรากฏว่า หมู่บ้านในบริเวณล้านนาเกือบทุกหมู่บ้านมักจะมี ก่อไม้ขึ้นทั่วไป ราษฎรจึงได้นำเอาไม้ไผ่มาสร้างบ้านเรือนและทำหัตถกรรมจักสานเป็นภาชนะ เครื่องมือเครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตระกร้า กระบุง ตลอดจนเครื่องมือจับสัตว์น้ำ²⁶ การจักสาน ภาชนะจากไม้ไผ่เป็นหน้าที่ของผู้ชาย โดยใช้เวลาว่างจากการทำนา ส่วนผู้หญิงมีหน้าที่ปั่นด้ายและ กรอด้าย เพื่อทอผ้าฝ้ายสำหรับใช้เองในครอบครัว²⁷ นอกจากนี้ยังมีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเพื่อ ทอผ้าไหมอีกด้วย แต่เข้าใจว่าการทอผ้าไหมจะไม่แพร่หลายเท่ากับการทอผ้าฝ้ายเพราะการทอผ้า ไหมมีขั้นตอนที่ยุ่งยากมากกว่าการทอผ้าฝ้าย

สำหรับหัตถกรรมบางชนิด เช่น การทำเครื่องใช้โลหะ หรือการทำเครื่องปั้นดินเผาเป็น หัตถกรรมที่ไม่สามารถผลิตได้ทุกหมู่บ้าน เพราะขาดวัตถุดิบ และเป็นการผลิตที่ต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญเฉพาะ จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของเหล่านี้ ดังตัวอย่างเช่น ในช่วงเวลาก่อนที่จะ มีการสร้างเส้นทางรถไฟมายังลำปางและเชียงใหม่ที่หมู่บ้านในตำบลหารแก้ว อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มีการเครื่องปั้นดินเผา มา เมื่อทำเสร็จแล้วจะมีพ่อค้านำไปขายและแลกเปลี่ยนกับ สิ่งของที่หมู่บ้านอื่น ๆ เช่น หม้อ 1 ใบ แลกข้าวเปลือกได้ 1 หม้อ หรือบางทีหม้อ 1 ใบ แลก พริกแห้ง, หอม, กระเทียมได้ 2 กำมือ²⁸ ที่หมู่บ้านขามแดง ตำบลห้างจิตร จังหวัดลำปาง ชาวบ้านในหมู่บ้านนี้จะใช้เวลาว่างจากการทำนาทำการตีเหล็กเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ โดยนำ เหล็กจากภูเขามาหลอมหลาย ๆ ครั้งจนได้เหล็กก้อน ซึ่งเป็นเหล็กบริสุทธิ์ เมื่อตีเหล็กเป็นภาชนะหรือ เครื่องมือเครื่องใช้แล้ว จึงนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่ขาดแคลนกับหมู่บ้านอื่น ๆ²⁹

²⁶ สังฆราชปาเลอกัวซ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 338.

²⁸ นายมูล บุญยืน ราษฎรในตำบลหารแก้วให้สัมภาษณ์ ชูสิทธิ์ ชูชาติ ใน "วิวัฒนาการ เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย, พ.ศ. 2398 - 2475," หน้า 38.

²⁹ เรื่องเดียวกัน.

แม้ว่าราษฎรในล้านนาจะสามารถผลิตสิ่งของได้เกือบพอเพียงต่อการเลี้ยงตนเอง ดังที่กล่าวมาโดยตลอดนี้ แต่ความจำเป็นในการบริโภคสิ่งของบางอย่างที่ไม่สามารถผลิตเองได้เอง เช่น เกลือ เครื่องใช้โลหะ และเครื่องปั้นดินเผา ได้ทำให้เกิดการค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของและสินค้าขึ้น ซึ่งจะเป็นการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านหรือระหว่างเมืองต่าง ๆ ภายในล้านนา มีพ่อค้าพื้นเมืองเป็นผู้ดำเนินการเรียกว่า "พ่อค้าวัวต่าง" พ่อค้าวัวต่างชาวพื้นเมืองเป็นชาวนานาในหมู่บ้านที่ใช้เวลาว่างจากการทำไร่ทำนาระหว่างเดือนพฤษภาคม - มิถุนายน ทำการรวบรวมผลผลิตที่ผลิตได้มากจนเกินความต้องการบริโภคภายในหมู่บ้าน แล้วเอาบรรทุกบนหลังวัวต่าง เดินทางออกไปค้าขายกับสินค้าที่ขาดแคลนในหมู่บ้านของตนกลับมา

สินค้าที่สำคัญและเป็นที่ต้องการในหมู่บ้านหรือเมืองต่าง ๆ ได้แก่ เกลือสินเธาว์จากบ่อเกลือที่เมืองน่าน³⁰ แต่ละปีจะมีพ่อค้าพ่อค้าวัวต่างในเมืองน่านบรรทุกเอาเกลือออกไปขายตามหมู่บ้านและเมืองอื่น ๆ หรืออาจจะมียพ่อค้าพ่อค้าวัวต่างจากเมืองอื่นเดินทางมาพร้อมกับสิ่งของต่าง ๆ เพื่อนำมาแลกเปลี่ยนเอาเกลือกลับไปยังหมู่บ้านของตน

เมียงเป็นสินค้าสำคัญอีกอย่างหนึ่งที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างหมู่บ้านต่างในล้านนา ทั้งนี้เพราะราษฎรชาวล้านนานิยมรับประทานกันมาก เมียงปลูกมากในหมู่บ้านป่าจั่ว หมู่บ้านป่าป้อ เขตอำเภอดอยสะเก็ดและหมู่บ้านป่าแม่ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พ่อค้าวัวต่างชาวพื้นเมืองในอำเภอทั้งสองจึงได้นำเอาเมียงบรรทุกวัวต่างเดินทางออกไปแลกเปลี่ยนสิ่งของต่าง ๆ กับหมู่บ้านอื่น ๆ³¹

³⁰ สังฆราชปาเลอกัวซ์, เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

³¹ ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "พ่อค้าวัวต่าง...", หน้า 47 - 49.

ส่วนพ่อค้าวัวต่างจากเขตอำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย มักจะนำเอาข้าวเปลือกที่ผลิตได้มากเกินความต้องการบริโภคของท้องถิ่นบรรทุกวัวต่าง เดินทางไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นที่เมืองแพร่หรือบางทีอาจจะเดินทางเลยลงไปถึงอุตรดิตถ์ด้วย³²

นอกจากเกลือ เมียง และข้าวแล้ว ยังมีสินค้าชนิดอื่น ๆ อีกหลายชนิดที่พ่อค้าวัวต่าง ๆ ในล้านนามาค้าขายแลกเปลี่ยนติดต่อกัน บางครั้งพ่อค้าเชียงคำอาจจะซื้อหนังสัตว์เขาสัตว์ และยาสูบจากเชียงใหม่เอาไปขายที่แพร่และอุตรดิตถ์ด้วย ส่วนพ่อค้าวัวต่างที่ลำปางจะเดินทางมาพร้อมกับเครื่องใช้โลหะที่ผลิตได้เพื่อเอาไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ขาดแคลน³³ และเมื่อการค้าระหว่างล้านนากับกรุงเทพฯขยายตัวมากขึ้นสินค้าอุตสาหกรรมบางชนิด เช่น เสื้อผ้า ด้าย เทียนไข สบู่ น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของสินค้าของพ่อค้าวัวต่างชาวพื้นเมืองด้วย

ในการเดินทางค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านหรือเมืองต่าง ๆ โดยพ่อค้าวัวต่างชาวล้านนา นี้ เข้าใจว่าส่วนใหญ่จะเดินทางอยู่เฉพาะภายในล้านนาเท่านั้น ทั้งนี้เพราะพ่อค้าวัวต่างมีอาชีพหลักอยู่ที่การทำนา ต้องมีการะในการกลับไปทำนาทำไร่ในหมู่บ้านของตนเองในช่วงฤดูฝนถึงฤดูหนาว สำหรับเส้นทางที่พ่อค้าพื้นเมืองใช้มีด้วยกันหลายเส้นทาง เช่น ระหว่างเมืองเชียงใหม่ไปยังลำปาง โดยผ่านลำพูน แม่ทา ภูเขายุนตาล ห้างฉัตร และถึงลำปาง ในที่สุดรวมใช้เวลาเดินทาง 4 วัน จากเชียงใหม่ถึงลำปาง นอกจากนี้ยังมีเส้นทางจากเชียงใหม่ไปยังพะเยา เส้นทางท่าอิฐ - พะเยา - เชียงราย และเส้นทางจากท่าอิฐผ่านแพร่ไปถึงน่าน³⁴

³²Michael Moreman, "Chiengkham's Trade in The "Old days", in Change and Persistence in Thai Society. G. Willam Skinner and A. Thomas Kirsch eds. (Ithaca : Cornell University Press, 1975), p.162.

³³ชูสิทธิ์ ชูชาติ, "พ่อค้าวัวต่าง...", หน้า 49.

³⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 47 - 49.

แม้ว่าจะมีกลุ่มคนในล้านนาที่ทำการค้าเป็นพ่อค้าวัวต่างมานานแล้ว แต่ไม่ปรากฏว่ามีความเปลี่ยนแปลงไปสู่พ่อค้าอิสระ เนื่องจากการค้าของชาวพื้นเมืองมีปริมาณไม่มาก เป็นการค้าเพียงเพื่อได้สินค้าบางชนิดที่ชุมชนของตนไม่สามารถผลิตได้ และไม่ได้มุ่งหวังที่จะเอากำไรจากการค้ามากนัก ถ้าไรที่ได้จากการค้าจะถูกนำไปซื้อสินค้าที่ขาดแคลนในหมู่บ้านของตน และที่สำคัญคือ ไม่ได้ทำการค้าเพื่อมุ่งหวังจะยึดเอาเป็นอาชีพหลัก ดังนั้นจึงไม่มีการสะสมทุนผ่านการค้าจนสามารถขยายการค้าของตนให้มีขนาดใหญ่โตได้³⁵

นอกจากการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าโดยพ่อค้าวัวต่างดังที่กล่าวมาแล้ว ก็มีการค้าข้ามพรมแดนอยู่บ้าง แต่ยังไม่มากนัก³⁶ ซึ่งจะเพิ่มมากขึ้นภายหลังจนกลายเป็นลักษณะสำคัญทางเศรษฐกิจของล้านนาเมื่ออังกฤษสามารถเข้ายึดหัวเมืองมอญของพม่าใน ปี พ.ศ. ๒396

ลักษณะทางเศรษฐกิจทางด้านการผลิตดังที่ได้กล่าวมา ได้กำหนดความสัมพันธ์ทางสังคมเศรษฐกิจของกลุ่มคนในล้านนา กล่าวคือ ราษฎรล้านนาทำการผลิตพืชผลต่าง ๆ ผลผลิตที่ได้จากการเพาะปลูกทำการผลิต จะเก็บเอาไว้บริโภคเองภายในครัวเรือน เก็บเอาไว้ทำพันธุ์ และอีกส่วนหนึ่งจะต้องนำไปเสียเป็นภาษีให้แก่ทางรัฐด้วย การเสียภาษีมี่ความแตกต่างกันไปในแต่ละเมือง เช่น เชียงใหม่ราษฎรจะต้องนำข้าวเปลือกมาเสียให้แก่ทางผู้ปกครองคือเจ้าสนามหลวง 3 ถังต่อพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก 1 ถัง ส่วนที่ลำพูน การเก็บภาษีจะเก็บเป็นข้าวเปลือก 1 ถังต่อพันธุ์ข้าวที่ปลูก 1 ถัง³⁷ หากทำการผลิตพืชผลชนิดอื่น ๆ ก็จะต้องเสียภาษีเช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏว่า การ

³⁵ Micheal Moreman, op.cit., p. 166.

³⁶ อุษณีย์ ธงไชย, เรื่องเดียวกัน, หน้า 84 - 88.

³⁷ E.P.Blundell, "An Account of Some of the Petty States lying North of the Tenasserim Provinces ; Drawn up from Journals and the Report of Dr.Richardson, Esq. of the Commission of the Tenasserim Provinces," Journal of the Asiatic Society of Bengal, Vol.58, P.696 อ้างถึงใน วิไล สุทธิศิริกุล "เชียงใหม่ก่อนเทศาภิบาล, พ.ศ. 2389 - 2442 การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ," วิทยานพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528, หน้า 66.

ปลุกฝ้ายที่ใช้เมล็ดพันธุ์ 1 ถัง เสียภาษีเป็นฝ้ายเป็นน้ำหนัก 3.65 ปอนด์ ปลุกยาสูบทุก ๆ 1000 ต้น เสียภาษีเป็นยาสูบเป็นน้ำหนัก 7.30 ปอนด์ การเพาะปลูกต้นหมากในแต่ครั้งจะต้องเสียภาษีเป็นลูกหมาก 288 ลูก และการปลูกพริก 1 สวน จะต้องเสียภาษีเป็นพริกที่มีน้ำหนัก 3.65 ปอนด์³⁸

ภาษีที่ราษฎรเสียให้แก่เมืองต่าง ๆ เช่นนี้ จะตกอยู่กับกลุ่มเจ้านายระดับต่าง ๆ โดยที่กลุ่มเจ้านายระดับต่าง ๆ นี้จะไม่ทำการผลิตเอง หรือว่าหากจะมีความสัมพันธ์อยู่กับการผลิตอยู่ ก็จะใช้แรงงานไพร่ในสังกัดของตนเองเป็นผู้ทำการผลิต นอกจากรายได้จากการเก็บภาษีราษฎรแล้ว บรรดาเจ้านายยังมีรายได้จากการผูกขาดสินค้าบางประเภท เช่น ปืน³⁹ ซึ่งรายได้ของบรรดากลุ่มเจ้านายนี้จะมีเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเมื่ออังกฤษขยายตัวเข้ามาในดินแดนแถบนี้ภายหลังจากยึดหัวเมืองมอญจากพม่าได้ในปี พ.ศ. 2368

การแบ่งปันผลประโยชน์จากรายได้ในกลุ่มเจ้านาย พบว่าน่าจะมีการแบ่งออกเป็น 4 ส่วนเท่า ๆ กัน คือ ส่วนที่ 1 ให้แก่ เจ้าเมือง ส่วนที่ 2 ให้แก่เจ้าอุปราช และเจ้าราชวงศ์ โดยแบ่งให้แก่เจ้าอุปราช 2 ส่วน เจ้าราชวงศ์ 1 ส่วน ส่วนที่ 3 ให้แก่เจ้านายบุตรหลานที่ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรและเจ้านายที่รับราชการ ส่วนที่ 4 ให้ทำวพญาและเสมียน⁴⁰

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของคนสองกลุ่มในล้านนา คือ กลุ่มเจ้านาย หรือกลุ่มผู้ปกครอง กับกลุ่มผู้ใต้ปกครองอันได้แก่ ไพร่ ทาส มีระบบการควบคุมกำลังคนรองรับอยู่ ระบบการควบคุม

³⁸ Archibald Ross Colquhoun, Amongst the Shans, (London : Field and Tuer, 1885), p.256.

³⁹ สรัสวดี อ๋องสกุล, "ประวัติศาสตร์ล้านนา", (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2530), หน้า 142.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 413.

กำลังคนนี้เอง เป็นระบบที่ทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจดังกล่าวดำรงอยู่ได้⁴¹ ระบบการควบคุมกำลังคนนี้มีสาระสำคัญ ได้แก่ โพรต้องสังกัดมุลนายและมีหน้าที่เข้าเวรรับราชการตามระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด ซึ่งเรียกว่า "โพรเอาการเมือง" หากไม่เข้าเวรรับราชการก็จะต้องส่งเงินหรือสิ่งของตอบแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ส่วนผู้ปกครองหรือมุลนายก็จะมีหน้าที่ต้องดูแล ให้ความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เป็นต้น / ซึ่งระบบการควบคุมกำลังคนจะเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงภายหลังจากที่อังกฤษขยายตัวเข้ามาในล้านนาหลัง ปี พ.ศ. 2396

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภายหลังที่อังกฤษครอบครองหัวเมืองมอญของพม่า *ใน 2407*

การที่อังกฤษเข้าครอบครองหัวเมืองมอญของพม่าสำเร็จใน ปี พ.ศ. 2396 ทำให้เขตแดนอาณานิคมของอังกฤษติดต่อกับล้านนาโดยตรง เมื่ออังกฤษขยายบทบาทตนเองเข้ามาในล้านนาเพื่อแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในล้านนา จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในภาคเหนือ อันเป็นรากฐานที่สำคัญของสาเหตุของความขัดแย้งกับรัฐบาลสยาม ซึ่งเข้าไปขยายอำนาจการเมืองการปกครองในล้านนาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2417 เป็นต้นไป

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นดังกล่าวต่อไป นี้มิใช่เป็นความเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตพอเลี้ยงชีพไปสู่ระบบการผลิตเพื่อขาย หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบที่ยังคงลักษณะเดิมของการผลิตพอเลี้ยงชีพอยู่ การศึกษาความเปลี่ยนแปลงในขั้นนี้จะแบ่งออกเป็น ระบบเงินตราและภาษีการค้า ข้ามพรมแดน การขยายตัวการทำกิจการป่าไม้และความขัดแย้ง

⁴¹ เนื่องจากมีการวิเคราะห์เรื่องนี้ไว้แล้วในงานวิจัยหลายฉบับ ดังนั้นจึงจะไม่กล่าวรายละเอียดผู้ที่สนใจสามารถดูได้จาก อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ จากเอกสารโบราณ" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอยู่ในบทที่ 4 "กบฏเงี้ยว พ.ศ. 2445".

ระบบเงินตราและภาษี

สภาพสังคมของล้านนา ก่อนที่อังกฤษจะเข้ามา มีบทบาท เป็นสังคมที่ไม่ได้ใช้เงินตรา เป็นสื่อกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยน แม้ว่าจะมีหลักฐานกล่าวถึงการใช้เงินตราอยู่บ้างก็ตาม เช่น ในกฎหมายมังรายซึ่งถือกันว่าเป็นกฎหมายที่ถูกตราขึ้นในสมัยพระเจ้ามังรายและมีการแต่งเพิ่มเติม ในช่วงเวลาต่าง ๆ⁴¹ ได้มีการกล่าวถึงเงินตราที่ใช้กันในสมัยนั้นด้วย เช่นมีการกล่าวถึงจำนวนเงินที่ราษฎรต้องเสียภาษีแก่รัฐ หรือจำนวนเงินที่ราษฎรจะต้องเสียถูกปรับเมื่อกระทำความผิด ตัวอย่างที่มีในกฎหมายเช่น ผู้ใดลักลอบตัดไม้สัก เสียค่าปรับ 300 เบี้ย ไม้ตะเคียนเสียต้นละ 660 เบี้ย ลักลอบฆ่าควาย เสียค่าปรับตัวละ 72 เงิน⁴² นอกจากนี้ในศิลาจารึกในล้านนา บางหลักก็มีการกล่าวถึงเงินค่าใช้ในการสร้างวัดและเงินทำบุญให้แก่วัดที่มีหน่วยเป็นเบี้ยและเงิน⁴³

เพราะว่า กฎหมายต่าง ๆ ที่มีในรัฐจารัตนั้น มีโอกาสอย่างมากที่จะไม่ได้บังคับใช้ อย่างแท้จริง เพราะชุมชนหมู่บ้านในรัฐจารัตมีความสัมพันธ์กับรัฐน้อยกว่าที่เคยเข้าใจกันมา⁴⁴ ดังนั้นจึงไม่อาจเชื่อได้ว่าจะมีการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางเล็กซึ่งถึงขนาดที่จ่ายเป็นภาษีหรือจ่ายเป็นค่าปรับ

⁴¹ กฎหมายมังรายมีทั้งหมด 200 ข้อ แต่สันนิษฐานกันว่าถูกตราใช้ในสมัยพระเจ้ามังรายจริง ๆ เพียง 20 ข้อแรกเท่านั้น.

⁴² ประเสริฐ ฝ. นคร, มังรายศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2521), หน้า 117 - 119.

⁴³ ศิลาจารึกหลักที่ 63 พ.ศ. 1999, หลักศิลาจารึกหลักที่ 66 พ.ศ. 2027 และหลักศิลาจารึกหลักที่ 101. อ้างถึงใน ปริศนา ศิรินาม "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร 2526), หน้า 61

⁴⁴ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมระหว่างรัฐและหมู่บ้านอันเป็นรากฐานที่มาของการดำรงอยู่ของความเชื่อนี้ได้ ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ "ประวัติศาสตร์ประชาชน" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 9 ฉบับที่ 3 (มกราคม, 2531).

ประกอบกับมีหลักฐานอีกจำนวนไม่น้อยที่บ่งบอกว่ามีการใช้เงินตราหลายประเภทหลายแบบ ซึ่งชี้ให้เห็นได้ว่าสังคมที่ยังไม่สามารถที่จะใช้เงินตราให้เป็นแบบแผนเดียวกันได้ ย่อมไม่ใช่สังคมที่ใช้เงินตราเป็นสื่อกลางหรือเป็นระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา เช่น ในกฎหมายน่าน ซึ่งถูกตราขึ้นในปี พ.ศ. 2383 มีการเขียนถึงหน่วยเงินตราที่แตกต่างกัน เช่น บทลงโทษสำหรับผู้ลักฆ่าควาย มีข้อกำหนดระบุบทลงโทษไว้ว่า "คั้นว่าเป็นทำวบุญหื้อใส่สินค้าคอก 400 ดอก...คั้นว่าเป็นไพรหื้อใส่สินค้าคอก 330 ดอก..."⁴⁵ หรือ "...คั้นว่าผู้ใดจับควาย แล้วบ่ออกพ้อเมืองนายบ้านหื้อได้ฮื้อบ้อยเอาหนึ่ หื้อพ้อเมืองนายบ้านใหม่ 110 น้ำผ่า...คั้นล้อมร้วบตี หื้อววควายเข้าร้ววด หื้อไหม 300 ลือก..."⁴⁶ หรือที่มีผู้รวบรวมไว้ว่า เงินตราในล้านนามีถึง 5 แบบ คือ 1. เงินเจียงหรือเงินขาติม ซึ่งเงินเจียงจะมีที่มาจากคำว่า "เซียง" ที่ใช้นำหน้าชื่อเมืองต่าง ๆ แถบล้านนา 2. เงินธ็อกหรือเงินหอย สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเงินปลีกที่ใช้แทน "หอยเบี้ย" 3. เงินใบไม้หรือเงินเส้น ทำจากโลหะผสมระหว่างทองแดงกับทองเหลืองหรือเงินผสมทองแดง 4. เงินดอกไม้และเงินผักชี ซึ่งจะทำมาจากโลหะเงินที่บริสุทธิ์ และมีรูปร่างคล้ายดอกไม้มีผิวขรุขระและเป็นเส้นคล้ายผักชี นอกจากนั้นแล้วก็มีเงินอื่น ๆ ที่หลากหลายเป็นเงินของอาณาจักรอื่น ๆ เช่น เงินฮ้อย, เงินลาด, เงินฮาง, เงินตุ้ เป็นต้น⁴⁷

เมื่ออังกฤษสามารถรบชนะพม่าในสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งที่ 1 ในสมัยพระเจ้าจักรายเมง พม่าเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต้องยอมรับสนธิสัญญาอันดาโบ (Yandabo) ใน พ.ศ. 2369 กับอังกฤษ สนธิสัญญานี้พม่าต้องยกแคว้นตะนาวศรีหรือหัวเมืองมอญและแคว้นยะไข่ให้กับอังกฤษ มีผลทำให้พรมแดนของล้านนาติดต่อกับอังกฤษในพม่าโดยตรง⁴⁸ และทำให้การค้าขายระหว่างล้านนา

⁴⁵ ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย วิทยาลัยครูเชียงใหม่, กฎหมายพระเจ้าน่านตำนานพระเจ้าไ้, เอกสารลำดับที่ 4 พ.ศ. 2523 (เอกสารโรเนียว), หน้า 3.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 3.

⁴⁷ ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ์ นาคสกุล, พดด้วงและเหรียญษาณ์ไทยถึงยุคกรุงธนบุรี (กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์), 2526.

⁴⁸ แดมสุข นุ่มนนท์ "อิทธิพลทางการเมืองและเศรษฐกิจของอังกฤษในเมืองเชียงใหม่" ใน เอกสารการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดี ครั้งที่ 1, หน้า 139.

กับหัวเมืองมอญเปลี่ยนไปโดยล้านนา เริ่มมีการติดต่อทางการค้ากับอังกฤษโดยมีมะละแหม่ง เป็นเมืองท่าที่สำคัญของอังกฤษ

อังกฤษมีความต้องการทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะไม้สัก ดังนั้นการที่อังกฤษมีพรมแดนติดกับล้านนาที่มีป่าไม้อยู่โดยทั่วไป จึงทำให้คนในบังคับอังกฤษเดินทางเข้ามาทำกิจการป่าไม้ในล้านนามากขึ้น เพราะมีความสะดวกในการขนส่งโดยคนไม้แล้วสามารถล่องไปตามแควต่าง ๆ ไหลลงไปสู่แม่น้ำสาละวินได้โดยง่าย

การที่มีคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำป่าไม้เพิ่มขึ้นมากขึ้นเอง⁴⁹ ทำให้เกิดความต้องการในสินค้าที่ผลิตโดยราษฎรมากขึ้นตามไปด้วย เช่น ข้าว พืชผลต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของการค้ามากขึ้นกว่าเดิม กระบวนการทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการทำป่าไม้โดยคนในบังคับอังกฤษทำให้เกิดการใช้เงินตราขึ้นมา เนื่องจากบรรดาคนในบังคับอังกฤษไม่ได้ผลิตสิ่งใดที่จะแลกเปลี่ยนกับราษฎรได้และใช้เงินที่ตนเองได้รับจากทางฝั่งพม่าของอังกฤษในการจับจ่ายสิ่งของที่ต้องการ จึงเริ่มต้องทำให้เงินรูปี (Rupee) ของพม่าของอังกฤษได้กลายเป็นสื่อกลางที่ใช้กันกว้างขวางในล้านนามากขึ้น ซึ่งในที่สุดเงินรูปีก็จะเข้ามาแทนที่เงินแบบเก่าเท่าที่มีใช้กัน

กล่าวได้ว่า การใช้เงินรูปีเป็นสื่อกลางในการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจของคนในสังคมล้านนา เริ่มต้นจากทางด้านการจ่ายค่าตอไม้ที่จ่ายให้แก่ทางเจ้านายที่ถือว่าเป็นเจ้าของสัมปทานป่าไม้ การจ่ายเงินค่าตอไม้ของคนในบังคับอังกฤษถูกกำหนดไว้ให้จ่ายเป็นเงินรูปี ดังเช่น ไม้ขนาด 8 - 10 ก่า* เสียค่าตอไม้ 1 รูปี ไม้ขนาด 11 - 13 ก่า เสียค่าตอไม้ 2 รูปี และ ไม้ขนาด 14 - 16 ก่า เสียค่าตอไม้ 3 รูปี⁵⁰ และทางด้านการจ่ายค่าจ้างให้แก่คนที่ทำงานด้วย

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน.

* 1 ก่าเท่ากับ 2 เซ็นติเมตร.

⁵⁰ Captain Henry Burney, The Burney papers 1822 - 1849, Part I :

ค่าจ้างขมในเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง จ่ายกันเป็นปี ปีละ 60 รูปี⁵¹ ส่วนค่าจ้างคนงานชาวไทยใหญ่ ที่ปรากฏว่ามักจะถูกจ้างใช้ให้เป็นนายของพวกขมอีกทีหนึ่งทั้งนี้เพราะ "...เงี้ยวเป็นคนฉลาดมีความคิดอ่านมาก..."⁵² และมีความรู้ความชำนาญในการใช้เครื่องมือต่าง ๆ เช่น ขวาน ลิ่ม เลื่อย และการบังคับช้าง⁵³ ดังนั้นค่าจ้างชาวไทยใหญ่จึงจะจ่ายกันสูงถึง 240 รูปีต่อปี⁵⁴ ซึ่งการจ่ายค่าจ้างในกระบวนการทำไม้เนื้อที่ เป็นปัจจัยการขยายตัวของการใช้เงินเป็นรูปเป็นสื่อกลางการค้าขายในสังคมล้านนา

ในปี พ.ศ. 2399 รัฐบาลสยามที่กรุงเทพฯ ได้ทำข้อตกลงกับรัฐบาลอังกฤษสามารถนำเงินรูปี เข้ามาใช้ในล้านนาได้อย่างถูกต้องตามกฎหมาย⁵⁵ รวมทั้งในระยะหลังมาเมื่อพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรขึ้นมากครองล้านนา ก็ได้ทรงพระเมตตาได้ภาษีที่ส่วนกลางจะจัดเก็บเป็นเงินรูปี โดยแบ่งประเภทดังนี้คือ

1. เงินค่าภาษีอากรต่าง ๆ	100,000	รูเปีย
2. เงินค่าตอไม้	60,000	รูเปีย
3. เงินค่านา	40,000	รูเปีย
4. เงินค่าที่	15,000	รูเปีย ⁵⁶

⁵¹ กจช., ร. 5 ม.58/32 "ราชการหัวเมืองเรื่องขม ลงวันที่ 25 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109."

⁵² กจช., ร. 5 ม. 16/10, "รายงานพระองค์เพ็ญเสด็จตรวจการป่าไม้, (1 - 5 พฤษภาคม ร.ศ. 122)."

⁵³ BCR, Chiangmai, 1899.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ กจช. ร. 5 ค. 26/13, "กรมหมื่นมหิศราชหฤทัยกรบงคมนตรีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," (24 พฤศจิกายน ร.ศ. 121)

⁵⁶ กจช. ร.5 ม. 58/88 "เรื่องรายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดราชการเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง (พฤษภาคม ร.ศ. 103)."

การขยายตัวของการใช้เงินรูปเป็นสื่อกลางในการซื้อขายเช่นนี้เอง เมื่อรัฐบาลสยามเข้ามาขยายอำนาจการเมืองการปกครอง จึงยังผลให้เกิดปฏิกริยาต่อกันในกลุ่มชนบางกลุ่มขึ้นมา

การค้าข้ามพรมแดน ในขณะที่พ่อค้าวัวต่างชาวพื้นเมืองดำเนินการค้าแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างหมู่บ้านและเมืองต่าง ๆ ในบริเวณล้านนา นั้น ยังมีการค้าระดับภูมิภาคระหว่างบริเวณล้านนากับรัฐเพื่อนบ้าน ได้แก่ มณฑลยูนนานในจีนตอนใต้ รัฐไทยใหญ่ในพม่า ดินแดนบางส่วนของพม่าตลอดจนกระทั่งหลวงพระบางและเวียงจันทร์ด้วย การค้าข้ามพรมแดนนี้ดำเนินมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านนาในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ 19 แล้ว⁵⁷

พ่อค้าที่ดำเนินการค้าข้ามพรมแดน ได้แก่ พ่อค้าจีนฮ่อจากยูนนาน พ่อค้าไทยใหญ่หรือเงี้ยวจากรัฐฉาน พ่อค้าพม่าและพ่อค้าลาวจากหลวงพระบางและเวียงจันทร์ โดยเฉพาะพ่อค้าจีนฮ่อและพ่อค้าไทยใหญ่ นับว่าเป็นพ่อค้าที่มีบทบาทในการค้าข้ามพรมแดนอย่างมาก

คาร์ล บ็อค (Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมันซึ่งได้เดินทางมายังล้านนาเมื่อปี พ.ศ. 2424 ได้บรรยายถึงพ่อค้าไทยใหญ่ที่เขาพบในเมืองลำปางว่า

"...ตอนเช้าวันรุ่งขึ้น เราได้พบขบวนพ่อค้าเงี้ยวคุมวัวต่างบรรทุกหมาก พริกแห้ง พริกขี้หนู พริกขี้ฟ้า เพื่อนำไปขายที่ละคร (ลำปาง) พวกพ่อค้าเงี้ยวหรือฉานที่มาจากทางเหนือนี้ทำการค้าขายส่วนมากกับหัวเมืองเหนือและสยาม เช่นเดียวกับพวกพ่อค้าจากยูนนานทางภาคตะวันออก ขบวนค้าขายของคนพวกนี้ใช้วัวต่าง แต่พวกยูนนานใช้ม้า หรือลูกม้าตัวเล็ก และล้อ..."⁵⁸

ใน ปี พ.ศ. 2427 โฮลส์ แฮมมวล ฮอลเลท (Holt S. Hollet) เดินทางมาถึงเชียงใหม่และได้บันทึกถึงการค้าของพ่อค้าจีนฮ่อเอาไว้ ความว่า พ่อค้าจีนฮ่อจากยูนนานเดินทางพร้อมกับพ่อและม้าต่างบรรทุกสินค้าเช่น ผืน ขี้ผึ้ง มันฮ่อ หม้อทองเหลือง ผ้าไหมและหมวกฟาง นำมาค้าขายแลกเปลี่ยนเอาฝ้ายเกลือ และหมากจากล้านนากลับไปยูนนาน⁵⁹

⁵⁷ อุษณีย์ ธงไชย, เรื่องเดียวกัน, หน้า 84 - 85.

⁵⁸ คาร์ล บ็อค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 272 - 273.

⁵⁹ Holt S. Hallet, op.cit, p. 210 - 213.

ทั้งพ่อค้าเงี้ยวและพ่อค้าจีนฮ่อมักจะเดินทางเป็นขบวน มีวัวต่าง หรือพ่อต่าง 200 ถึง 300 ตัว⁶⁰ และจะเดินทางมายังล้านนาในช่วงฤดูหนาวประมาณเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ ของทุก ๆ ปี เส้นทางที่พ่อค้าเงี้ยวและพ่อค้าจีนฮ่อใช้เป็นประจำได้แก่

- 1) เส้นทางระหว่างเมืองตาลี เชียงตุง เชียงราย ผ่านแม่สลุยเข้ามาถึงเชียงใหม่
- 2) เส้นทางระหว่างเมืองตาลี เชียงตุง เชียงราย ผ่านพะเยาไปถึงแพร่แล้วเลยไป

อุตรดิตถ์⁶¹

สำหรับการค้ากับชายแดนพม่านั้น เริ่มต้นอย่างจริงจังหลังจากที่อังกฤษยึดครองหัวเมืองมอญของพม่าไว้ได้ในปี พ.ศ. 2369 ทำให้เขตแดนล้านนาติดต่อกับเขตแดนของอังกฤษ ใน พ.ศ. 2371 เจ้านครลำพูนได้ส่งหนังสือไปยังข้าหลวงอังกฤษที่เมืองมะละแหม่ง เพื่อเชิญให้เจ้าหน้าที่อังกฤษเดินทางมาติดต่อกับเมืองลำพูน ในปีต่อมาคือ พ.ศ. 2372 ดร. ริชาร์ดสัน (Dr. Richardson) จึงได้เดินทางมาพร้อมกับพ่อค้าเมืองมะละแหม่งอีก 12 คนมายังลำพูน⁶²

การเดินทางมาถึงลำพูนของ ดร. ริชาร์ดสัน ทำให้เกิดการติดต่อกับชายระหว่างเมืองลำพูนกับเมืองมะละแหม่งขึ้น ในช่วงขากลับ ดร. ริชาร์ดสันได้ซื้อวัวควายจำนวน 300 ตัว และช้างอีกจำนวนหนึ่งกลับไปยังเมืองมะละแหม่งเพื่อนำไปเป็นอาหารให้กับกองทหารอังกฤษ ต่อมาการค้านี้จะขยายออกไปยังเมืองลำปาง และเชียงใหม่ด้วย

เมื่อ ดร. ริชาร์ดสัน ได้เดินทางกลับมาล้านนาอีกหลายครั้ง เช่น ในปี พ.ศ. 2377, 2378, 2382 โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2377 นั้น เขาได้พบกับกองคาราวานของพวกพ่อค้าจีนฮ่อที่เมืองลำพูน จึงได้ชักชวนให้พ่อค้าจีนฮ่อเดินทางไปค้าขายที่เมืองมะละแหม่งด้วย ซึ่งนับว่าเป็นการเปิดเส้นทางการค้าข้ามพรมแดนระหว่างยูนานตอนใต้ของจีนและเมืองท่ามะละแหม่งของอังกฤษเป็นครั้งแรก⁶³

⁶⁰ คาร์ล บ็อค, เรื่องเดียวกัน, หน้า 322.

⁶¹ Holt S. Hallet, op.cit, p.213.

⁶² Woodman, Dorothy, The Making of Burma. (London : The Cresset Press, 1962), p. 103.

⁶³ E.P Blundell, op.cit; p. 697 - 698.

การขยายเส้นทางการค้าออกไปจนถึงมะละแหม่งทำให้พวกพ่อค้าจีนฮ่อ และพ่อค้าเงี้ยว มีบทบาทเป็นผู้นำสินค้าจากล้านนาไทยไปขายที่มะละแหม่ง และในตอนขากลับก็ได้นำเอาสินค้าจาก เมืองมะละแหม่งมาขายในล้านนาด้วย^{๕๔}

สินค้าที่พ่อค้าจีนฮ่อและพ่อค้าเงี้ยวนำมาจากมะละแหม่งตั้งแต่ พ.ศ. 2377 สินค้าดังกล่าว ได้แก่ เสื้อผ้าสำเร็จรูป เทียนไข ไม้ขีดไฟ เครื่องใช้โลหะ ตลอดจนเกลือทะเลจากมะละแหม่ง ส่วนสินค้าของล้านนาที่เป็นที่ต้องการในเมืองมะละแหม่ง ได้แก่ วัวควาย ช้าง ม้า สินค้าของป่า เช่น เขาสัตว์ หนังสัตว์ น้ำผึ้ง และรัก เป็นต้น^{๕๕} จะเห็นได้ว่าสินค้าสำเร็จรูปได้ถูกนำเข้ามา ในล้านนาตั้งแต่ก่อนการทำสนธิสัญญาเบาริ่งแล้ว แต่อย่างไรก็ตามเข้าใจว่าสินค้าสำเร็จรูปที่นำมา จากเมืองมะละแหม่งจะถูกขายให้แก่บรรดาเจ้าผู้ครองนคร และบรรดาบุตรหลานเสียเป็นส่วนใหญ่ เพราะเป็นชนกลุ่มเดียวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าราษฎรทั่วไป

หลังจากที่รัฐบาลสยามได้ทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษแล้วในปี พ.ศ. 2398 การค้าข้าม พรมแดนระหว่างล้านนากับมะละแหม่งยิ่งขยายตัวมากยิ่งขึ้น รัฐบาลสยามจึงได้ทำข้อตกลงกับอังกฤษ อนุญาตให้รัฐบาลอังกฤษในพม่านำเงินรูปี (Rupee) ของพม่าเข้ามาใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อ ซื้อขายแลกเปลี่ยนในบริเวณล้านนาได้ เมื่อ ปี พ.ศ. 2399^{๕๖}

เส้นทางการค้าข้ามพรมแดนที่พ่อค้าจีนฮ่อ และพ่อค้าเงี้ยวใช้เดินทางค้าขายระหว่าง ยูนาน - รัฐฉาน - มะละแหม่ง ที่สำคัญคือ^{๕๗}

1) เส้นทางจากเมืองตาสีฟูในมณฑลยูนานของจีน ผ่านลงมายังเชียงตุงในรัฐฉานจนมา ถึงเชียงราย เชียงใหม่ เมืองฮอด ท่าสองยาง และเข้าเมืองมะละแหม่ง เส้นทางนี้พ่อค้าจีนฮ่อ ใช้เดินทางจากยูนานมาพร้อมกับสินค้าพื้นเมืองของยูนานเอามาขายในล้านนาแล้วก็จะซื้อสินค้าของ

^{๕๔} ชูสิทธิ์ ชูชาติ. "พ่อค้าวัวต่าง", หน้า 26 - 28.

^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

^{๕๖} กชช ร.5 ค. 26/13 "กรมหมื่นมหิศราชหฤทัยกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (24 พฤศจิกายน ร.ศ.121)."

^{๕๗} BCR. Chiangmai, 1896.

ปา วัว ควาย จากล้านนาแล้วนำไปขายที่มะละแหม่ง ในตอนขากลับพ่อค้าจีนยอกก็จะซื้อเสื้อผ้าสำเร็จรูป เกลือทะเล เครื่องใช้โลหะจากมะละแหม่งนำมาขายที่ล้านนาอีกครั้ง แล้วซื้อฝ้ายดิบหมาก เกลือ กลับไปยังมณฑลยูนนานอีกครั้ง

2) เส้นทางจากมะละแหม่งมายังล้านนาเส้นทางนี้พ่อค้าจะออกเดินทางจากมะละแหม่งแล้วเดินทางเข้ามายังแม่สอด ผ่านระแหง มายัง เมืองเก็น ผ่านเมืองลีไปยังลำพูนและเชียงใหม่ใช้เวลาเดินทางจากมะละแหม่งมายังเชียงใหม่ใช้ 17 วัน

3) เส้นทางจากมะละแหม่งมายังลำปาง เส้นทางนี้จะแยกจากเส้นทางที่ 2 ที่เมืองเก็นแล้วเดินทางเลียบแม่น้ำวังขึ้นมายังลำปาง จากลำปางพ่อค้าบางคนอาจเดินทางเลยไปยังเมืองแพร่หรือเดินทางไปยังเชียงราย และเดินข้ามพรมแดนไปยังรัฐฉานตอนใต้

นอกจากเส้นทางการค้าสำคัญทั้งสามสายดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีเส้นทางการค้าสายสั้น ๆ ที่แยกออกไปจากเมืองต่าง ๆ อีกมากมาย แต่โดยส่วนใหญ่แล้วพ่อค้ามักจะเลือกใช้เส้นทางที่ผ่านเชียงใหม่ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญมากที่สุดของล้านนา ดังจะเห็นจากบันทึกของ ในปี พ.ศ. 2427 โชลต์ แซมมวล ฮอลเลต ว่าในปีหนึ่งมีกองคาราวานม้า พ่อ เดินทางผ่านเชียงใหม่ประมาณปีละ 700 - 1,000 ตัว และยังมีกองคาราวานที่มาจากรัฐฉานประมาณปีละ 7,000 - 8,000 ตัว และมีกรรมกรหาบสินค้าจากเมืองท่ามะละแหม่งผ่านเชียงใหม่เข้าสู่รัฐฉานประมาณปีละ 4,000 คน⁶⁸

ส่วนพ่อค้าจากหลวงพระบางนั้นปรากฏว่าได้เอากำยาน และครั้งมาขายที่ล้านนา⁶⁹ และมีหลักฐานในสมัยอาณาจักรล้านนาว่ามีพ่อค้าจากเวียงจันทน์เอาเกลือ ยาสูบและปลาร้ามาขาย⁷⁰ จึงเป็นไปได้ว่าพ่อค้าดังกล่าว คงจะดำเนินการค้าข้ามพรมแดนมาติดต่อกับล้านนาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์นี้ด้วย แต่การค้าข้ามพรมแดนด้านลาวคงจะมีปริมาณน้อยและไม่สำคัญมากเท่ากับการค้าข้ามพรมแดนทางด้านพม่า

⁶⁸ Holt S. Hallet, op.cit, p. 104.

⁶⁹ Ibid, p. 280.

⁷⁰ อุษณีย์ ธงไชย, "ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนาไทย พ.ศ.2839 - 2310"

(วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), 2526, หน้า 91.

กิจการป่าไม้ในล้านนา พ.ศ. 2385 - 2417 ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าในดินแดนล้านนามีทรัพยากรธรรมชาติที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ป่าไม้ ก่อนหน้าที่จะมีกิจการป่าไม้ นั้น ป่าไม้จะถูกอ้างเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าผู้ครองนครและบรรดาลูกหลาน ราษฎรทั่วไปจะได้ประโยชน์จากป่าไม้ก็เพียงเฉพาะตัดฟันไม้มาใช้สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เท่านั้น ส่วนบรรดาเจ้าพื้นเมืองได้รับประโยชน์จากป่าไม้โดยการตัดฟันไม้สักขายให้กับพ่อไม้ขอนสักและมีหน้าที่จัดหาขอนไม้สักส่งเป็นส่วยลงมายังกรุงเทพฯ เป็นประจำทุกปี ดังปรากฏในบัญชีรายวันในปี พ.ศ. 2385 เรื่องการส่งขอนไม้สักหัวเมืองล้านนามาเป็นส่วยดังนี้ จากเมืองแพร่ปีละ 200 ต้น เมืองน่าน 400 ต้น เมืองลำพูน 200 ต้น เมืองเชียงใหม่ 500 ต้น และเมืองลำปาง 400 ต้น⁷¹

ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จากทรัพยากรป่าไม้ในล้านนาเริ่มต้นอย่างจริงจังหลังจากที่อังกฤษทำสงครามกับพม่าและสามารถยึดครองหัวเมืองมอญซึ่งอุดมไปด้วยป่าไม้ไว้ได้ พ.ศ. 2396 อังกฤษได้เริ่มกิจการป่าไม้ในหัวเมืองมอญ โดยการตั้งโรงเลื่อยขึ้นที่เมืองมะละแหม่ง เลื่อยไม้สักเป็นไม้กระดานส่งไปขาย จึงมีชาวพม่าและชาวไทยใหญ่ในบังคับของอังกฤษเดินทางข้ามเขตแดนเข้ามาในล้านนาเพื่อขออนุญาตเจ้าเมืองตัดฟันไม้สักนำกลับไปขายที่มะละแหม่ง⁷²

ในระยะแรก การขออนุญาตทำกิจการป่าไม้ของชาวพม่าและไทยนั้นเจ้าเมืองจะเขียนใบอนุญาตลงในใบลานให้ผู้รับทำป่าไม้โดยไม่มีข้อสัญญาใด ๆ นอกจากอนุญาตให้ตัดไม้ที่ตำบลหนึ่งเท่านั้น แม้แต่เงินค่าตอไม้ที่ผู้ขออนุญาตทำป่าไม้จะต้องเสียให้แก่เจ้าเมืองก็ไม่มีกำหนดแน่นอนและในบางครั้งเมื่อเจ้าเมืองรับเงินจากคนในบังคับอังกฤษแล้ว กลับให้ตัดฟันไม้บ้างไม่ตัดฟันบ้าง เช่นที่ปรากฏหลักฐานว่า ใน พ.ศ. 2385 เจ้าพระยาจักรีมีหนังสือมาถึงเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และเมืองตากว่าพวกมอญ พม่า และอังกฤษที่เคยซื้อไม้ตามหัวเมืองเหล่านี้ ส่งหนังสือฟ้องลงมาที่กรุงเทพฯ ว่าได้เสียเงินให้พวกหัวเมืองเหล่านี้แล้ว แต่พวกหัวเมืองเหล่านี้ให้ตัดบ้างไม่ตัดบ้าง

⁷¹ หมายเหตุ. ร.3 จ.ศ 1197 เลขที่ 5 "บัญชีรายวันเรื่องส่งไม้ขอนสักหัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาถวาย." อ้างถึงใน ปริศนา ศิรินาม, เรื่องเดิม, หน้า 105.

⁷² สรัสวดี อ๋องสกุล, "ประวัติศาสตร์ล้านนา", หน้า 82 - 83.

จึงมีตราให้เมืองทั้งหมดนี้จัดการซื้อขายไม้ขนสักอย่าให้เกิดทะเลาะวิวาทกับพวกพม่า มอญ และ
อังกฤษได้⁷³

ต่อมาในปี พ.ศ. 2389 ได้ปรากฏหลักฐานว่าการทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษในดินแดน
ล้านนามีการกำหนดเงินค่าต่อไม้ที่แน่นอนขึ้นโดยมีการทำสัญญาตกลงกันระหว่างพระเจ้ามโหตร
ประเทศแห่งเชียงใหม่กับข้าหลวงอังกฤษที่เมืองตะนาวศรี กำหนดว่าไม้ขนาด 8 - 10 ก่า เสียค่า
ต่อไม้ 1 รูปี ขนาด 11 - 13⁷⁴ ก่า เสียค่าต่อไม้ 2 รูปี และไม้ขนาด 14 - 16 ก่า* เสียค่าต่อไม้
3 รูปี ที่แน่นอนนี้มีผลให้เกิดการป่าไม้ในเขตเชียงใหม่ขยายตัวมากขึ้นเพราะบริเวณทางตะวันตก
ของเมืองเชียงใหม่มีอาณาเขตติดกับเขตพม่าเพียงแต่ตัดฟันไม้สักลงสู่แม่น้ำสาละวินซึ่งกันเขตแดน
อยู่ก็สามารถล่องซุงไม้สักไปถึงเมืองมะละแหม่ง ได้ส่วนในเมืองอื่น ๆ ของล้านนาก็คงจะเริ่มมี
กิจการป่าไม้สักแล้วเช่นกัน แต่เข้าใจว่าจะยังไม่แพร่หลายเท่าเชียงใหม่ จนกระทั่งเมื่อรัฐบาล
สยามเปิดการค้าเสรีโดยการทำสนธิสัญญาเบาริ่ง กับรัฐบาลอังกฤษใน พ.ศ. 2398 กิจการป่าไม้
ในดินแดนล้านนาจึงขยายตัวแพร่หลายมากมากขึ้น ใน พ.ศ. 2404 ข้าหลวงอังกฤษประกาศว่า
เมืองมะละแหม่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญของการค้าไม้สัก และ 95 % ของไม้สักทั้งหมดส่งมาจากเมือง
เชียงใหม่⁷⁵

⁷³ หวน. , จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1204 เล่มที่ 14 "สารตราเจ้าพระยาจักรีถึง
พระยาเชียงใหม่ เรื่องบอกข่าวเมืองอังวะรบกับอังกฤษ. อ้างใน วิไล สุทธิศิริกุล, "เชียงใหม่
ก่อนเทศาภิบาล พ.ศ. 2389 - 2442 : การศึกษาโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจ."
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528, หน้า 72.

*1 ก่า เท่ากับ 2 ช.ม.

⁷⁴ Captain Henry Burney, Burney Papers 1822 - 1844, Part I (Bangkok
: Printed by order of the Vajranana National Library) 1910 - 1914, p. 81.

⁷⁵ Nigel J. Brailey, "The Origin of the Siamese Forward Movement in
Western Laos 1850 - 92," Ph.D Thesis, University of London, 1968, p.122.

การขยายตัวของกิจการป่าไม้ทำให้เกิดการแย่งกันขออนุญาตทำป่าไม้ จึงเกิดการเก็บเงิน "ค่าเปิดป่า" ขึ้นเป็นพิเศษ ผู้ขออนุญาตทำป่าไม้คนใดที่จ่ายเงินค่าเปิดป่าสูงที่สุดก็จะได้รับขออนุญาตให้ทำป่าไม้ตามที่ขอมาได้⁷⁶ ส่วนเงินต่อไม้นั้นจะเก็บในฤดูฝน เจ้านายพื้นเมืองเจ้าของป่าไม้จะส่งเจ้าพนักงานออกไปเก็บเงินค่าต่อไม้จากผู้ตัดฟัน แล้วนำเงินมาให้เจ้าของป่า เจ้านายผู้เป็นเจ้าของป่าไม้ก็จะนำเงินมาถวายแก่เจ้าเมือง เจ้าเมืองจึงแบ่งเงินออกเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งเป็นของเจ้านายผู้เป็นเจ้าของป่า ส่วนที่สองให้แก่พนักงานผู้เก็บเงินค่าต่อไม้ และส่วนสุดท้ายจะเป็นของเจ้าเมือง⁷⁷ ดังนั้นผลประโยชน์จากเงินค่าเปิดป่า และต่อไม้จึงเป็นแหล่งที่มาของรายได้สำคัญของบรรดาเจ้านายพื้นเมืองล้านนา สำหรับที่เมืองลำปางและเมืองแพร่มีความแตกต่างไปเล็กน้อย เพราะเจ้านายพื้นเมืองเป็นผู้ดำเนินการกิจการป่าไม้เอง พ่อค้าไม้ชาวพม่าและไทยใหญ่ต้องมาขอซื้อต่อจากเจ้านายพื้นเมืองเท่านั้น⁷⁸

ในการดำเนินการป่าไม้ในล้านนาไม่ว่าจะเป็นการทำป่าไม้โดยคนในบังคับอังกฤษหรือเจ้านายกรมการเมืองดำเนินการเองก็ตาม โดยส่วนใหญ่จะใช้แรงงาน พวกขมุ ข่า ต้องสู้และพวกเงี้ยว แรงงานขมุนั้น กงสุลอังกฤษได้กล่าวไว้ว่า "พวกนี้สกปรกและโง่แต่เป็นพวกที่ผูกขาดทำงานในกิจการป่าไม้"⁷⁹ พวกขมุอดทนและทำงานหนัก โดยยอมรับค่าแรงงานราคาถูก ก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะยึดครองฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงไว้ใน พ.ศ. 2432 พวกขมุที่รับจ้างทำงานป่าไม้ยอมรับค่าจ้างปี 30 - 50 รูปีต่อปีเท่านั้น แต่เมื่อฝรั่งเศสยึดครองหลวงพระบางไว้แล้วพวกขมุใน

⁷⁶ กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร, ประวัติกรมป่าไม้ในรอบ 72 ปี, (กรุงเทพฯ : กรมป่าไม้, 2511), หน้า 2.

⁷⁷ กจช. ร.5.ม 16/10 "รายงานพระองค์เพ็ญเสด็จตรวจการป่าไม้ (1 - 5 พฤษภาคม ร.ศ. 121)."

⁷⁸ วิษณุ โขสิตกุล, "การทำป่าไม้สักเมืองแพร่ พ.ศ. 2383 - 2475 : ตัวอย่างของเศรษฐกิจผูกขาดในช่วงการปรับตัวสู่ยุคใหม่." วารสารมนุษยศาสตร์, ปีที่ 11, ฉบับที่ 2, ม.ค. - มิ.ย. 2526, หน้า 54.

⁷⁹ BCR. Chiangmai, 1888.

ฐานะคนในบังคับฝรั่งเศสจึงเรียกจ้างเพิ่มเป็นปีละ 100 - 120 รูปี^{๘๐}

แรงงานขมุจะเดินทางหลวงพระบางข้ามแม่น้ำโขงเข้ามาทำงานทำในล้านนาเป็นกลุ่ม กลุ่มละประมาณ 50 - 60 คน มีหัวหน้าเป็นผู้นำในการเดินทาง การตกลงทำงานจะทำสัญญาเป็นปีตั้งแต่ 1 - 3 ปี เมื่อหมดสัญญาพวกขมุก็จะเดินทางกลับไปถิ่นฐานของตน

แรงงานของพวกขมุและตองสู้้นมักจะใช้ในกิจการป่าไม้บริเวณเมืองแพร่และเมืองน่าน เพราะพวกตองสู้้นมีความชำนาญในการล่องซุงในลำน้ำยมมาก^{๘๑}

สำหรับพวกเงี้ยว ปรากฏว่าจะถูกจ้างให้เป็นนายของพวกขมุอีกทีหนึ่งเพราะ "... เงี้ยว เป็นฉลาดมีความคิดอ่านมาก..."^{๘๒} และมีความรู้ความชำนาญในการใช้เครื่องมือต่าง ๆ ทั้งขวาน ลิ่ม เลื่อย และการบังคับซ่าง ค่าจ้างแรงงานพวกเงี้ยวจึงสูงกว่าพวกขมุบางครั้งอาจสูงถึง 240 รูปีต่อปี^{๘๓}

ส่วนแรงงานชาวล้านนาถิ่นแทบจะไม่มีส่วนร่วมในกิจการป่าไม้เลย กงสุลอังกฤษให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า "แรงงานพื้นเมืองแม่จะหาได้แต่ก็เกียจคร้านและไม่แข็งแรง ไม่ค่อยรับจ้างเป็นเวลานานติดต่อกัน"^{๘๔} การที่ชาวล้านนาไม่ค่อยเข้าไปรับจ้างทำงานในกิจการป่าไม้ นั้น เนื่องจากต้องมีพันธะในระบบไพร่ จึงไม่สามารถเดินทางไปรับจ้างในที่ไกล ๆ และเป็นเวลานาน ๆ ได้ นอกจากนี้ชาวล้านนามักมีอาชีพทำไร่ทำนาซึ่งต้องทำในฤดูฝน ตรงกับกิจการป่าไม้ที่ต้องตัดฟันในฤดูฝน พื้นดินอ่อนไม่เกิดความเสียหายต่อไม้ที่ตัดลงมา รวมทั้งการล่องแพซุงก็ต้องกระทำในฤดู

^{๘๐} Ibid.

^{๘๑} วิษณุ ไชยลิตกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

^{๘๒} กช ร.5 ม. 16/10, "รายงานพระองค์เพ็ญเสด็จตรวจการป่าไม้," (1 - 5 พฤษภาคม ร.ศ. 122).

^{๘๓} อำนวย คอวนิช, "การทำป่าไม้" เอกสารประกอบคำบรรยายคณะวนศาสตร์, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ 2517. (เอกสารอัดสำเนา).

^{๘๔} BCR., Chiangmai, 1899.

น้ำหลากหรือในฤดูฝนเช่นกัน⁸⁵ ดังนั้นชาวล้านนาจึงไม่สามารถรับจ้างทำงานในกิจการป่าไม้ จึงกล่าวได้ว่าราษฎรชาวล้านนาแทบจะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องหรือได้รับประโยชน์ในกิจการป่าไม้เลย ผลประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในล้านนาตกอยู่ที่บรรดาเจ้านายกรมการเมือง และพวกขมุ ข่า ตองสู้ และพวกเงี้ยว

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของกิจการป่าไม้ในล้านนาได้มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจในล้านนา กล่าวคือ การเดินทางข้ามพรมแดนเข้ามาทำงานที่เกี่ยวกับป่าไม้ของพวกเงี้ยว พม่า ขมุและตองสู้ คงจะเป็นสาเหตุทำให้ประชากรของล้านนาเพิ่มมากขึ้น และเกิดการขยายตัวของชุมชนในบริเวณที่มีกิจการป่าไม้ จึงทำให้มีความต้องการสินค้าต่าง ๆ และอาหารมากขึ้น แม้จะไม่มีสถิติตัวเลขที่แน่นอนเกี่ยวกับการอพยพของแรงงานป่าไม้ แต่เมื่อพิจารณาว่าการทำป่าไม้เป็นกิจการที่ต้องอาศัยแรงงานคนจำนวนมากในการตัดฟันไม้ และใช้ช้างลากซุงออกมาจากป่ามาสู่แม่น้ำแล้ว มีความเป็นไปได้ว่า การเพิ่มจำนวนประชากรคงจะเป็นตัวเลขที่สูงพอสมควร ดังตัวอย่างที่เมืองยวมสมัยที่ ดร. ริชาร์ดสัน เดินทางผ่านเมืองขุนยวมใน พ.ศ. 2472 ปรากฏว่ามีคนอาศัยอยู่เพียง 10 - 20 ครอบครัวเท่านั้น ต่อมาเมื่อนายเอดเวิร์ด (Mr. Edwards) เจ้าหน้าที่กงสุลอังกฤษที่กรุงเทพฯ ซึ่งได้เดินทางผ่านเมืองขุนยวมเมื่อพ.ศ. 2418 ได้บันทึกจำนวนประชากรว่ามีคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำป่าไม้เกือบ 200 คน มีช้างถึง 100 เชือก⁸⁶ การขยายตัวของชุมชนนี้เกิดขึ้นไปบริเวณที่มีการทำป่าไม้ และเกิดเป็นการชั่วคราวเมื่อสัญญาทำป่าสิ้นสุดลงก็มีการเคลื่อนย้ายออกไปยังบริเวณอื่น ๆ ต่อไป บริเวณที่มีการขยายตัวของชุมชนป่าไม้ ได้แก่ เมืองขุนยวม เมืองปาย และแม่ฮ่องสอน เป็นต้น

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Report by Edwards respecting Chiangmai and other Teak Districts of Siam., cited in, Chattip Nartsupha, Suthy Prasatset, The Political Economy of Siam 1851 - 1910. (Bangkok : The Social Science Association of Thailand, 1981) p. 167.

เมื่อมีการเพิ่มจำนวนประชากรทำให้เกิดความต้องการอาหารเพิ่มมากขึ้น จึงมีการซื้อขายข้าว เกลือ เนื้อสัตว์และอาหารอื่น ๆ ในบริเวณชุมชนป่าไม้ บรรดาเจ้านายล้านนาเป็นผู้นำข้าวในฉางของตนไปขายให้แก่บริษัททำไม้ เช่น เจ้าแก้วนรรัฐนำข้าวจากฉางหลวงในอำเภอสันป่าตองไปขายให้แก่บริษัทป่าไม้อังกฤษซึ่งดำเนินกิจการที่อำเภอฮอด ประมาณปีละ 30,000 ลิตร^{๘๗} ส่วนสินค้าอื่น ๆ พอค้าวัวต่าง ๆ ไทยใหญ่และจีนฮ่อเป็นผู้นำมาขายมีทั้งอาหาร เครื่องนุ่งห่ม เกลือจากมะละแหม่ง เป็นต้น^{๘๘} บริเวณที่มีการทำป่าไม้มากจึงกลายเป็นศูนย์รวมของพอค้าแร่เหล่านี้ เช่นที่แม่ฮ่องสอนและเมืองยวม เป็นต้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่ากิจการป่าไม้มีส่วนกระตุ้นให้การค้าของพอค้าวัวต่าง และม้าต่าง ระหว่างล้านนากับมะละแหม่งขยายตัวมากยิ่งขึ้น

ระบบการจัดเก็บภาษี

การจัดเก็บภาษีในล้านนาตั้งแต่อดีตจะมีการจัดเก็บภาษีจากราษฎรออกเป็น 2 ส่วนคือ ภาษีที่เก็บในรูปของส่วนแบ่งของพืชผลที่เพาะปลูกได้ และการเก็บภาษีในรูปของเงินตรา แต่ส่วนใหญ่ภาษีที่เก็บกันจะอยู่ในรูปส่วนแบ่งของผลผลิตที่เพาะปลูกได้หรือสิ่งของต่าง ๆ ที่ทางรัฐต้องการที่เรียกว่า "ส่วย"

ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะว่าทางผู้ปกครองได้อ้างสิทธิในการเป็นเจ้าของผลผลิตของทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ที่อยู่ในรัฐ โดยถือว่าทางราษฎร ไม่มีสิทธิที่จะเป็นเจ้าของหรือครอบครองก่อนที่จะได้รับอนุญาต ดังที่กฎหมายพระยานานซึ่งถูกเขียนขึ้นมาใน พ.ศ. 2368 ได้กล่าวว่า มีการเปลี่ยนแปลงข้อความ

^{๘๗} Katherine Bovie, "In the Wake of the Lord : Historical Perspective on the Role of the Irrigation in the Political Economy of Northern Thailand," Ph.D. Thesis, University of Chicago. 1980. P. 147.

^{๘๘} ชูสิทธิ์ ชูชาติ "พอค้าวัวต่าง", หน้า 31.

"... อันหนึ่ง สัพพะของอันควรเป็นราชสมบัติ มีงาช้าง และนอแรด ผึ้งผา อันมังเกิดมิดกหายอยู่เหนือหน้าแผ่นดิน ในเขตแขวงของเรากี้ดี อันหมอพราณไปหัน เก็บได้กี้ดี ยิงได้กี้ดี มีประเทศเขตแขวงบ้านเมืองใด อย่าได้ซุ่มซุ่มบดบัง ใดใน เขตแขวงบ้านใดเมืองใด หื้อเอาไปสำแดงถึงพ่อเมืองนายบ้ำหื้อได้รู้หัน แล้วหื้อ พ่อเมืองนายบ้ำทั้งหลายหมายสำคัญหนักเบาไว้ หื้อส่งผู้ใดนำเข้ามาถึง เจ้าหมวด นายกองนำเข้ามาไหว้สาเย็นถวายคั้นเป็นคนหัวเมืองนำเข้ามาเย็นถวายจักได้พระราช ทานล้างเป็นแก่ผู้ใด ตามราคาของหนักเบา บุคคลใดได้แล้วบดบังซุ่มซ่อนเสียบเอา มา ยื่นถวายไหว้สาเย็น ทือว่าเป็นผู้ลักกินราชสมบัติ จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตร แล้วใส่สิน ค่าคอตตามประดาศักดิ์เสีย 30 แล..."^{๘๙}

นอกจากนี้ทางการจะกำหนดให้ราษฎรที่อยู่ในท้องที่มีทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งของที่หายากเป็นที่ต้องการของทางผู้ปกครอง ให้จัดหาหรือผลิตสิ่งของที่ทางฝ่ายผู้ปกครองต้องการส่งให้ กับทางการในรูปของส่วย เช่น พวกลัวะ บ้านม่อหลวง เชียงใหม่ มีความชำนาญเกี่ยวกับการตีเหล็กและผลิตเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่ทำมาจากเหล็ก เนื่องจากบริเวณภูเขาใกล้หมู่บ้านม่อแร่เหล็ก ดั้งนั้นทางเจ้าเมืองเชียงใหม่จึงกำหนดให้พวกลัวะบ้านม่อหลวงส่งส่วยแก่ทางการเป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำด้วยเหล็กต่าง ๆ เช่น ไร่ล้ามข้าง มีด ขวาน เป็นต้น^{๙๐}

สำหรับการจัดเก็บภาษีในล้านนาในสมัยก่อนที่รัฐบาลสยามจะเริ่มขยายอำนาจการเมือง การปกครอง เมื่อปี พ.ศ. 2417 เมื่อพิจารณาถึงสภาพบ้านเมืองที่ต้องประสบความเสียหายอย่าง ย่อยยับจากภัยสงครามกับพม่า ซึ่งพงศาวดารโยนกได้บรรยายสภาพเมืองเชียงใหม่ในช่วงเวลานี้ว่า

^{๘๙} ฎหมายพระเจ้าล้านนาคำนานพระเจ้าให้. หน้า 13.

^{๙๐} Nigel J. Brailey, "The Origin of the Siamese Forward Movement in Western Laos 1858 - 92", p.25.

"...ยามนั้นล้านนาไทยประเทศร่วงโรยโดยเหตุพม่ามาอำย้อย่างย่อยยับ บ้านกลายเป็นป่า นากกลายเป็นพงรกร้าง เป็นด้านข้างดงเสือ หากำลังไพร่พลมิได้ เพราะผู้คนในเวลานั้น ถูกจับเป็นเชลยก็มาก ที่หนีเข้าศึกเข้าป่าไปก็มาก..."^{๑๑} สภาพบ้านเมืองที่ร่วงโรยเช่นนี้ ทำให้พระยาภาวโลหะและบรรดาน้องทั้ง 6 คน ต้องแต่งคนออกไปกวาดต้อนผู้คนจากที่ต่าง ๆ เช่น บริเวณลุ่มแม่น้ำสาละวิน สิบสองปันนา^{๑๒} ให้มาเป็น "ไพร่บ้านข้าเมือง" ดังที่เรียกกันว่าเป็นการ "เก็บผักใส่ช้ำ เก็บข้าใส่เมือง"

ในสภาพที่บ้านเมืองมีผู้คนที่เบาบางเช่นนี้ ทำให้ทางฝ่ายผู้ปกครองไม่อาจจะเรียกเก็บภาษีหรือส่วยจากราษฎรได้มากนัก ราษฎรส่วนใหญ่ในช่วงเวลานี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในบริเวณรอบเมืองต่าง ๆ โดยทางฝ่ายผู้ปกครองจะปล่อยให้ราษฎรเพาะปลูกและปกครองกันอย่างอิสระ โดยรัฐจะเก็บภาษีเป็นส่วยรายปีเท่านั้น โดยจะมอบหมายให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้รวบรวมเก็บหรือส่วยให้กับทางการ

ในสมัยเจ้าพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2368 - 2389) เป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2372 ได้มีตัวแทนของทางการอังกฤษที่แคว้นตะนาวศรีคือ ดร. ริชาร์ดสัน เดินทางมายังเชียงใหม่ ซึ่งทำให้เราได้ทราบถึงสภาพสังคมและเศรษฐกิจในช่วงนั้นมีลักษณะอย่างไร โดยเฉพาะทางด้าน

^{๑๑}พระยาประชาภิจักรจักร, พงศาวดารโยนก (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา) 2515, หน้า 446.

^{๑๒}ปราณี ศิริธร ณ. พัทลุง, เพ็ชรลานนา, เล่ม 1, หน้า 5 ระบุถึงเมืองอย่างที่ถูกผู้ปกครองเจ้าเชียงใหม่ไปกวาดต้อนมาในช่วงสมัยของ "การเก็บผักใส่ช้ำ เก็บข้าใส่เมือง" ได้แก่ เมืองฝาง เชียงแสน เชียงคำ เชียงของ เมืองปู้ เมืองสาต เมืองนาย เมืองพะยาก เมืองเลง เมืองยอง เชียงตุง เมืองของ เมืองยู่ เมืองหลวย เมืองวะ เมืองลวง เวียงบาง เมืองตองกาย ไปถึงสิบสองปันนา ทางตะวันตกถึงเมืองบนฝั่งแม่น้ำคงมิ เมืองยวม เมืองขุนยวม เมืองแม่ฮ่องสอน เมืองแหง เมืองปาย เมืองกะตอน เมืองตาฝั่ง เมืองผาปูน เมืองยางแดง เมืองยาง เมืองส่วยกะบาง เมืองวัวลาย เมืองกิติ เมืองจั่วต.

เศรษฐกิจ ดร. ริชาร์ดสัน ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีในล้านนาว่าที่เชียงใหม่ ราษฎรจะต้องเสียภาษีค่านาเป็นข้าวเปลือกโดยคิดจากจำนวนควายที่ใช้ไถนา 1 ตัวต้องเสียข้าวเปลือก 2 ต่าง ให้แก่มูลนาย และจะต้องจ่ายข้าวเปลือกเป็นค่านาให้แก่รัฐอีก 3 ต่างที่ลำพูนราษฎรจะต้องเสียภาษีค่านาให้แก่มูลนาย 1 ต่าง และเสียให้แก่รัฐ 4 ต่าง* ส่วนที่ลำปางราษฎรไม่ต้องเสียค่านาให้แก่มูลนายของตน แต่จะเก็บเป็นข้าวพันธุ์ข้าวที่ใช้หว่านเพาะปลูก พร้อมกับเงินอีกครั้งเหรียญจ่ายให้แก่ทางการเป็นค่าเลี้ยงผี⁹³

ที่เชียงใหม่นอกจากจะเก็บภาษีค่านาแล้วยังมีการเก็บภาษีที่ผลต่าง ๆ โดยเก็บเป็นผลผลิตคือการปลูกฝ้ายถ้าใช้เมล็ด 1 ถังจะต้องเสียภาษีเป็นผลผลิต จะต้องเก็บฝ้ายหนัก 3.65 ปอนด์ การปลูกต้นหมาก 1 สวน จะเสียภาษีเป็นผลหมาก 288 ผล ปลูกยาสูบทุก 1,000 ต้น จะเสียภาษีเป็นยาสูบหนัก 7.30 ปอนด์ การปลูกพริก 1 สวน จะเสียเป็นพริกหนัก 3.65 ปอนด์ หากมีการนำเกลือมาจากกรุงเทพฯ เพื่อนำมาขาย 1 ลำเรือ จะต้องจ่ายภาษีให้กับฝ่ายปกครองเป็นเกลือหนัก 23.65 ปอนด์ ต่อเกลือ 1 ลำเรือ⁹⁴

นอกจากนี้ยังมีการเก็บภาษีจากผู้ซื้อขายวัวควายและช้าง โดยผู้ซื้อวัวควายหรือช้างจะต้องไปตกลงซื้อขายกัน ณ เค้านามหลวง โดยทางเค้านามหลวงจะหักเงินเป็นจำนวนร้อยละ 30 ของเงินที่ใช้ซื้อขายเพื่อนำมาแบ่งกันให้แก่พวกเจ้านายและขุนนางที่เกี่ยวข้อง⁹⁵

การเก็บภาษีเป็นผลผลิตจากราษฎรจะยังคงถูกใช้จนถึง ปี พ.ศ. 2416 ซึ่งภายหลังจากนี้แล้วจะมีการนำระบบเจ้าภาษีมาใช้ในการจัดเก็บภาษีกับราษฎร และมีการเก็บภาษีเป็นเงินตรามากขึ้น ในสมัยพระเจ้ากาวิโรรส (พ.ศ. 2399 - 2413) การจัดเก็บภาษีค่านาเพิ่มมากขึ้นโดย

*1 ต่าง เท่ากับ 1.5 ถัง

⁹³ Nigel J. Brailey, "The Origin of Siamese Forward Movement...", p.28.

⁹⁴ Archibald Ross Colquhoun, Amongst the Shans (London : Fieff and Tuer 1885) p. 256.

⁹⁵ Nigel J. Brailey, Ibid, p. 34 - 35.

กำหนดให้ราษฎรต้องนำข้าวเปลือกส่งฉางหลวงในอัตรา 2 สัก ต่อข้าวพันธุ์ที่ใช้หว่าน 1 สัก ส่วนที่เมืองน่านยังคงมีการเก็บภาษีเป็นผลผลิตของพืชผล ส่วนครึ่งจะเก็บ 10 ชัก 2^{๑๖} มาจนถึง พ.ศ. 2436 จึงได้มีการเปลี่ยนมาเก็บเป็นเงินตามแทน^{๑๗}

ลักษณะการเมืองการปกครองของล้านนาก่อนปี พ.ศ. 2417

โครงสร้างการปกครองภายในของแต่ละเมืองของล้านนาก่อนปี พ.ศ. 2417 แต่ละเมืองจะประกอบด้วยเจ้าชั้น 5 ใบ ได้แก่ เจ้าเมืองและผู้ช่วยอีก 4 ตำแหน่งซึ่งเราว่าเจ้ากาน คือ พระยาอุปราชหรือเจ้าหอหน้า พระยาราชวงศ์ พระยาบุรีรัตน์หรือเจ้าเมืองแก้ว ในทางทฤษฎีตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบนี้ จะได้รับการแต่งตั้งหรือถอดถอนจากทางรัฐบาลสยาม แต่ในทางปฏิบัติแล้วทางรัฐบาลสยามก็จะให้เจ้านายชั้นสูงของแต่ละเมืองเป็นผู้เสนอชื่อผู้ที่เห็นสมควรจะได้รับตำแหน่งนี้ขึ้นมา และจะแต่งตั้งตามที่เสนอมาแม้ว่าการเมืองภายในล้านนาของแต่ละเมืองมีอิสระอยู่มาก

นอกจากตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบแล้ว ในการบริหารบ้านเมืองยังมี "เค้าสนามหลวง" ซึ่งเป็นคณะขุนนาง 32 คน ซึ่งทำหน้าที่ช่วยเหลือเจ้าเมืองในการบริหารบ้านเมืองและตัดสินใจต่าง ๆ ประกอบด้วย พระเค้าสนาม 2 คน พระยาสนามชั้นที่หนึ่ง 10 คน พระยาสนามหลวงชั้นที่สอง 10 คน พระยาสนามชั้นที่สาม 10 คน^{๑๘}

ส่วนการปกครองในระดับท้องถิ่นจะแบ่งเขตการปกครองออกเป็นตำบลและหมู่บ้าน ตำบลมีกำนันหรือแควนปกครอง ส่วนหมู่บ้านจะมีผู้ใหญ่บ้านหรือแก้วบ้านทำหน้าที่ปกครองราษฎรในท้องที่ของตน ทั้งแควนและแก้วบ้านจะมีศเป็นแสน ท้าวหรือพญา

^{๑๖} กจช ร.5 ม. 58/89 "นายแย้มมหาดเล็กกราบทูลกรมหลวงพิชิตปรีชากร วันเสาร์ แรม 11 ค่ำ เดือนแปด ปีชวด สัมฤทธิศก 1250."

^{๑๗} Siam and Laos as Seen by Our American Missionary, (Philadelphia : Presbyterian Board of Publication, 1884.), p. 427.

^{๑๘} กจช. ร.5 ม. 58/193 "หนังสือการเก็บเงินค่านา ออกอาญา ๗ วันเสาร์ เดือน 3 ขึ้น 5 ค่ำ ปีวอก ศักราช 1246."

ถึงแม้ว่าในทางทฤษฎีแล้วเจ้าเมืองจะมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองมากที่สุดอย่างที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรข้าหลวงพิเศษของรัฐบาลสยามที่ไปจัดราชการในล้านนา (พ.ศ. 2427 - 2428) ได้สรุปว่า "...การบ้านเมืองข้างเหนือนี้ เบนแอบสลูตแต่อย่างเมืองแบก การตีช่วยอยู่กับตัวคนเดียว..."⁹⁹ แต่ในทางปฏิบัติแล้วการตัดสินใจต่าง ๆ ของเจ้าเมืองจะต้องให้เจ้ากานและเจ้าสนามหลวงร่วมกันตัดสินใจ ในบางครั้งเจ้ากานที่มีสามารถในการรบหรือมีบุคลิกภาพที่เข้มแข็งจะมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองมากกว่าเจ้าเมืองเช่นสมัยของเจ้าหลวงพุทธวงศ์ (พ.ศ. 2367 - 2389) เจ้าหอหน้ามawangค์จะมีอำนาจมากกว่าเจ้าเมือง

ตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ในนี้ ในสมัยต่อมาเมื่อราชการต่าง ๆ ขยายมากขึ้น และบรรดาเจ้านายบุตรหลานมีมากขึ้นจึงมีการแต่งตั้งเพิ่มเติมอีกหลายตำแหน่งและหลายครั้งลำดับดังนี้ในสมัยพระเจ้ากาวิโลรส (พ.ศ. 2399 - 2412) มีการเพิ่มตำแหน่งเจ้าราชภาคินัย พระยาอุตรการโกศล พระยาไชยสงคราม แต่ตั้งตำแหน่งเจ้าราชภาคินัย เจ้าราชสัมพันธวงศ์ ในราว พ.ศ. 2437 และมีการแต่งตั้งเพิ่มเติมอีก 2 ตำแหน่ง คือ เจ้าทักษิณนิเคน์และเจ้านิเวศอุตร ครั้นปี พ.ศ. 2441 หลังจากมีการตราพระราชบัญญัติศักดิ์นาเจ้านายแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้เพิ่มเติมอีก 4 ตำแหน่งคือ เจ้าวรญาติ เจ้าราชญาติ เจ้าประพันธ์พงศ์ เจ้าไชยวรเชษฐ¹⁰⁰

ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐสยามกับล้านนาก่อนปี พ.ศ. 2417

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นว่าทางรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ได้ให้หัวเมืองต่าง ๆ มีอิสระในการปกครองตนเองแต่ทางรัฐบาลสยามก็ไม่ปล่อยให้หัวเมืองเป็นอิสระเสียทีเดียว เพราะรัฐบาลได้ใช้วิธีการควบคุมทางอ้อมหลายวิธีการที่จะทำให้หัวเมืองในล้านนาตระหนักถึงอำนาจที่เหนือกว่าของรัฐบาลสยาม

⁹⁹ กช. ร.5 ม. 58/88 "เรื่องรายงานกรมหมื่นพิชิต ปรีชากร เรื่องจัดราชการเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง (พฤษภาคม ร.ศ. 103)."

¹⁰⁰ ปราณี ศิริธร ณ. พัทลุง, เพชรล้านนา, เล่ม 1, หน้า 97 - 98.

วิธีการที่รัฐบาลใช้ในการควบคุมหัวเมืองล้านนาที่สำคัญได้แก่การแต่งตั้งตำแหน่งเจ้าชั้น 5 ใบ ซึ่งเป็นตำแหน่งทางการเมืองที่สำคัญระดับสูงในท้องถิ่น พระมหากษัตริย์ไทยจะเป็นผู้ที่ทรงแต่งตั้งให้ โดยบุคคลที่ได้รับตำแหน่งใหม่จะต้องทรงมาเข้าเฝ้าที่กรุงเทพฯ เพื่อให้พระมหากษัตริย์พระราชทานตราตั้งและเครื่องยศให้และเครื่องยศเหล่านี้จะต้องส่งคืนแก่ราชสำนักเมื่อเจ้าของตำแหน่งถึงแก่กรรม

นอกจากนั้นเมื่อมีการผลัดแผ่นดิน เจ้าเมืองและบุตรหลานจะต้องพากันลงมาร่วมงานพระบรมศพและเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ด้วย และจะต้องกระทำพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัจจาปีละ 2 ครั้ง โดยจะประกอบพิธีในวัดสำคัญของแต่เมืองโดยเจ้าเมืองและเจ้านายบุตรหลานจะต้องเข้าร่วมงานพิธีนี้หากผู้ใดไม่เข้าร่วมจะถูกเพ่งเล็งจากทางราชสำนักว่ามีความคิดที่เอาใจออกห่างจากรัฐบาลสยาม ในบางครั้งทางรัฐบาลสยามจะแสดงถึงอำนาจที่เฉียบขาดที่เหนือผู้ปกครองเมืองต่าง ๆ ในล้านนา โดยอาจจะหมายรับสั่งให้เจ้าเมืองหรือบุตรหลานให้ลงไปกรุงเทพฯ เพื่อสอบสวนความผิดตามที่ถูกกล่าวหาและดำเนินการลงโทษต่าง ๆ เช่น กรณีที่พระเจ้าตากสินทรงมีหมายรับสั่งให้เรียกตัวเจ้ากาวิละและพระยาจำบ้านมาสอบสวนจนทำให้เจ้ากาวิละต้องถูกตัดริมขอบหูและพระยาจำบ้านต้องถูกคุมขังที่กรุงธนบุรีจนถึงแก่กรรมในคุก หรือกรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีหมายรับเรียกตัวให้พระเจ้ากาวิโลรส ให้ลงไปให้ทางราชสำนักสอบสวนในกรณีที่ถูกเจ้านายเมืองเชียงใหม่ด้วยกันฟ้องร้องกล่าวหาว่ามีการกระทำที่เอาใจออกห่างจากรัฐบาลสยาม เป็นต้น¹⁰¹

ศูนย์วิทยพัทธยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁰¹ พรพรรณ จงวัฒนา "กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่ กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2401 - 2445)" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517, หน้า 60 - 61.

หัวเมืองในล้านนามีพันธะกับทางราชสำนักกรุงเทพฯ ที่สำคัญ 2 ประการด้วยกัน คือ ประการแรก จะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการซึ่งประกอบด้วยต้นไม้เงินต้นไม้ทองขนาดเท่ากัน 1 คู่ มีหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ระบุว่าต้นไม้เงินต้นไม้ทองมีขนาดสูง 3 ศอกคืบ สูง 7 ชั้น¹⁰² และส่งส่วยสิ่งของต่าง ๆ ตามที่รัฐบาลสยามกำหนดหรือร้องขอมา สิ่งของที่ทางหัวเมืองล้านนาต้องส่งเป็นส่วยลงยังกรุงเทพฯทุกปี ก็คือขอนไม้สักซึ่งเป็นของที่หาได้ง่ายในล้านนาและเป็นที่ต้องการของทางฝ่ายราชสำนักมาก มีหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงจำนวนขอนไม้สักที่เมืองต่าง ๆ ในล้านนาต้องส่งลงมาในสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2378 ว่า เมืองเชียงใหม่ต้องส่งขอนไม้สัก 500 ต้น เมืองน่าน 400 ต้น เมืองลำปาง 400 ต้น แพร่ 200 ต้น และลำพูน 200 ต้น¹⁰³ นอกจากส่วยขอนไม้สักแล้ว เมืองต่าง ๆ ยังจะต้องส่งสิ่งของอื่น ๆ อีก ได้แก่ ผ้าขาวเพลลาซึ่งจะส่งมาพร้อมกับส่วยโดยกำหนดให้เมืองน่านส่งปี 400 เปลา¹⁰⁴ เมืองแพร่ 200 เปลา¹⁰⁵ เชียงใหม่ 200 เปลา¹⁰⁶ ส่วยอื่น ๆ ที่รัฐบาลกำหนดให้บางเมืองจัดส่งเช่น น้ำรักได้กำหนดให้เมืองเชียงใหม่ต้อง

¹⁰² หวญ. ร.4 จ.ศ 1213 เลขที่ 107 บัญชีเจ้าเมืองลาวพุงดำพุงขาวส่งเครื่องบรรณาการประจำปี. อ้างใน สรัสวดี อ๋องสกุล, "ประวัติศาสตร์ล้านนา", หน้า 68.

¹⁰³ หวญ., ร.3 จ.ศ 1197 เลขที่ 5, "บัญชีรายวันเรื่องส่งไม้ขอนสักหัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาถวาย." อ้างถึงในวิระเทพ ศรีมงคล "การเก็บภาษีอากรในล้านนาไทย...", หน้า 17.

¹⁰⁴ หวญ., ร.3 จ.ศ 1212 เลขที่ 39 "สารตราถึงพระเจ้าล้านน เรื่องนายน้อย ตูยแจ้จ้ง ขื่อราชการ". อ้างถึงใน, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดิม.

¹⁰⁵ หวญ., ร.3 จ.ศ 1202 เลขที่ 41 "สารตราถึงเจ้าเมืองแพร่เรื่องตอบรับไม้ขอนสัก และผ้าขาว จึงทูลเกล้าถวาย." อ้างถึงใน, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดิม.

¹⁰⁶ หวญ., ร.3 จ.ศ 1204 เลขที่ 13 "สารตราถึงเจ้าเมืองเชียงใหม่เรื่องตอบรับเครื่องยศของมหาเทพ ผู้ถึงแก่กรรม." อ้างถึงใน สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

จัดส่งปีละ 537 ทะนาน¹⁰⁷ เมืองลำปาง 200 บอก¹⁰⁸ สำหรับงาช้างและสีผึ้งให้เมืองน่านจัดส่งสีผึ้งลงมาปีละ 2 ทาบและงาช้าง 2 กิ่ง¹⁰⁹ เมืองลำปางต้องจัดส่งสีผึ้งปีละ 20 ชั่ง และงาช้าง 2 กิ่ง เป็นต้น¹¹⁰

นอกจากส่วยที่จะต้องส่งลงมาเป็นประจำทุกปี หากมีงานพระราชพิธีต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องใช้สิ่งของที่มีในท้องถิ่น ทางรัฐบาลกลางอาจจะเรียกเกณฑ์ให้เมืองต่าง ๆ จัดส่งลงไป เช่นในงานพระราชพิธีพระบรมศพของรัชกาลที่ 1 เมื่อ พ.ศ. 2352 เมืองเชียงใหม่ถูกเกณฑ์กระดาดหัว 20,000 แผ่น แพร่ส่งกระดาดหัว 20,000 แผ่น ปาน 5 ทาบ และเมืองน่านต้องส่งกระดาด 3,000 แผ่น ปาน 5 ทาบ¹¹¹

เมื่อเมืองต่าง ๆ ได้จัดส่งเครื่องราชบรรณาการและส่วยต่าง ๆ ให้กับทางรัฐบาลกลางแล้ว รัฐบาลสยามก็จะมอบสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการของเมืองประเทศราชต่าง ๆ เป็นการตอบแทนเช่นในสมัยรัชกาลที่ 4 หลังจากที่เจ้าเมืองน่านได้เข้าเฝ้าถวายเครื่องราชบรรณาการแล้ว พระองค์ได้ทรงโปรดพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ เป็นการตอบแทน ได้แก่

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰⁸ หวญ., ร.3 จ.ศ 1202 เลขที่ 41., เรื่องเดียวกัน, อ้างถึงใน วีระเทพ ศรีมงคล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 18.

¹⁰⁹ หวญ., ร.3 จ.ศ 1204 เลขที่ 20 "สำเนาใบบอกพระยาน่านเรื่องส่งสิ่งของต่าง ๆ ลงมาทูลเกล้าถวาย." อ้างถึงใน สรัสวดี อ๋องสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้าเต็ม.

¹¹⁰ หวญ., ร.3 จ.ศ 1195 เลขที่ 30 "ใบรับส่งของส่วยหัวเมืองต่าง ๆ." อ้างถึงใน วีระเทพ ศรีมงคล, เรื่องเดียวกัน, หน้าเต็ม.

¹¹¹ หวญ., ร.3 จ.ศ 1171 เลขที่ 1 ศุภอักษรถึงเจ้าประเทศราช และเกณฑ์กระดาดเพลง ปานใช้ในการพระบรมศพ. อ้างถึงใน ปริศนา ศิรินาม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 109.

ทองคำหนัก 10 บาท ราคา 300 บาท

พรมอย่างดี 8 ผืน ราคา 64 บาท

ผ้าสักหลาดอย่างดี 12 ผืน ราคา 156 บาท

ปืนแฝดอย่างดี 1 กระบอก ราคา 200 บาท

ผ้าขาวเทศอย่างดี 8 ไร่ ราคา 120 บาท

ม่านอย่างดี 1 ผืน ราคา 40 บาท¹¹²

ประการที่สอง พันธะในการให้ความช่วยเหลือทางทหารแก่ทางรัฐบาล ถ้าหากรัฐบาลกลางมีความจำเป็นจะต้องเกณฑ์กำลังจากเมืองประเทศราช และมีสิ่งท้องตราหมายเรียกเกณฑ์ไปให้เมืองต่าง ๆ จะต้องจัดส่งกำลังลงมาสนับสนุน มิฉะนั้นจะถูกรัฐบาลสยามตั้งข้อสงสัยว่าเป็นกบฏหรือกระด้างกระเดื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น คราวกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 เมือง เชียงใหม่ เมืองน่าน เมืองลำปาง เมืองลำพูน ต้องเรียกเกณฑ์ให้สนับสนุนกองทัพของทางรัฐบาลด้วย¹¹³

แต่อย่างไรก็ตามพันธะที่ทางหัวเมืองล้านนามีต่อรัฐบาลสยามเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นแบบจารีต และยังเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะหลวม ๆ เพราะหัวเมืองล้านนาเองยังมีอิสระในการตัดสินใจปกครองตนเองและสามารถดำเนินการปกครองภายในเมืองของตนอย่างอิสระโดยที่ที่ทางรัฐบาลสยาม ไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวมากนัก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹¹² ชาญ., ร.3 "สารบาณสมุติพิเศษ เล่มที่ 10, หน้า 233 - 234." อ่างถึงใน
สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

¹¹³ สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล "ประวัติศาสตร์ล้านนา", หน้า 69.